

ODBOR ZA IZDAVANJE KNJIGE

BORO POPOVIĆ predsjednik, LJUBOMIR ANTIC, NIKOLA BOSIĆ, IVAN BUMBULOVIĆ, AHMET ČATIĆ, dr ETHEM ČAMO, VID DEVIĆ, IVO DOMAZET, ILIJA DRINIĆ, STEVO ĐURIĆ, SAVO ĐURIĆ, SVETOLIK GOSPIĆ, UROS GORANOVIĆ, KEMAL HALILOVIĆ, TEUFIK IMAMOVIĆ, ILIJA KAURINOVIĆ, DR MUHAMED KEŠETOVIĆ JOVAN KEREZOVIĆ, JOVICA LAZAREVIĆ, JOVO MALESEVIĆ, MUSTAFA MUJČINOVIĆ, PANTO NIKOLIĆ, KADRO RAMIĆ, SAFET RAMIĆ, NIKOLA SIMIĆ, BORIKA STANČIĆ, LAZAR STEVANOVIĆ, FUAD *SVUC*, MUHIDIN SPUŽIĆ, MEHMEDALJA TUFEKČIĆ, ESAD TIHIĆ, GAVRO TUBAKOVIĆ, SAVO ŽIVKOVIĆ i STEVO ŽIVKOVIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR:

BORO POPOVIĆ predsjednik, LJUBOMIR ANTIC, IVAN BUMBULOVIĆ, ILIJA DRINIĆ, dr MUHAMED KEŠETOVIĆ, NIKOLA SIMIĆ, MEHMEDALJA TUFEKČIĆ.

RECENZENTI:

Dr IBRAHIM KARABEGOVIĆ i mr. RAFAEL BRČIĆ.

FINANSIRANJE EDICIJE OBEZBIJEDILE SU SKUPŠTINE OPŠTINA: BOSANSKI SAMAC, **BRČKO**, GRACANICA, GRADACAC, MODRICA, ODŽAK, ORASJE, SREBRENİK I REPUBLIČKI **ODBOR** SUBNOR BiH SARAJEVO,

ESAD TIHIĆ

**POSAVSKO-TREBAVSKI
NOP ODRED**

Beograd 1983.

I z d a v a č
VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD

Načelnik ĐORĐE STANIČ, pukovnik

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA ČETRDESET OSMA

M O N O G R A F I J E
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE

KNJIGA SEDAMDESET TREĆA

UREĐIVAČKI ODBOR

RAHMIJA KADENIC, generai-pukovnik, predsjednik, članovi: ALI SUKRIJA, RISTO DŽUNOV
DAKO PUAC, generai-pukovnik, MILAN DALJEVIC, generai-pukovnik, ŽIKA STOJSIC, general-po
(pukovnik, FABIJAN TRGO, general-potpukovnik, VELJKO MILADINOVIĆ, general-potpukovnik,
JOCO TARABIC, general-potpukovnik, METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik, AUGUST
VRTAR, general-potpukovnik, SVETOZAR ORO, general-major, MISO LEKOVIĆ, pukovnik,
AHMET ĐONLAGIC, pukovnik, VIKTOR KUCAN, pukovnik, RADOMIR PETKOVIC, pukovnik -
glavni i odgovorni urednik.

UREDNIK

MOMČILO KALEM, potpukovnik

*

RECENZENTI

dr **ZDRAVKO ANIONIC** i general-potpukovnik **VELJKO MILADINOVIĆ**

P R E D G O V O R

Narod Posavine i trebavskog pobrđa od davnina je njegovao slobodarske tradicije. Na seoskim skupovima i sijelima ljudi su rado slušali ili pjevali popularnu, starinsku, pjesmu o hajduku Savi od Posavlja. Pričale su se i prepričavale priče o nekadašnjim pobunama posavskih kmetova protiv samovolje njihovih bezobzirnih i nezasitnih čitluk-sahibija - o takozvanoj pop-Jovičinoj i pop-Stevanovoj buni - znalo se štošta i o revolucionarnim idejama i porukama znamenitih Posavaca Vase Pelagića i Mitra Trifunovića Uče, pa se slobodno može reći da su i ta predanja i tradicije, a pogotovu dotadanji rad i uticaj poznatih komunista Ahmeta Kobića, Riste Mikičića i drugih, mnogo doprinijeli i pomogli da i brčanska Posavina i susjedna Trebava, već u prvim ustaničkim danima 1941. godine, postanu snažnim uporištima narodnooslobodilačkog pokreta.

U stvari, prve ustaničke akcije su i ovdje, u Posavini, počele istovremeno kad i u ostalim dijelovima sjeveroistočne Bosne - na Majevidi i u Semberiji. Desilo se to ne slučajno, stihijno, nego po ranije utvrđenom planu i dogovoru. Naime, ubrzo nakon objavljivanja poznatih, istorijskih, proglašenja CK KPJ i poziva svim narodima Jugoslavije da se dižu u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, u Bogutovom Selu ispod Majevice je, 28. jula iste godine, održan sastanak nekolicine odgovornih aktivista KPJ sa područja sjeveroistočne Bosne na kome je, u duhu tih proglašenja i prethodnih odluka viših partijskih rukovodstava, formirano i ustaničko rukovodstvo za ove krajeve: »Majevički podštab«, kako je

tada nazvan. Na istom tom sastanku, pored formiranja navedenog rukovodstva, donesena je i odluka da već 10. avgusta, istovremeno, počnu prve ustaničke akcije i na Majevidi, i u Semberiji, i u brčanskoj Posavini. Tako je u skladu sa pomenutom odlukom - ugovorenog dana, 10. avgusta uveče - i nekoliko grupa patriota i simpatizera Partije, predvođeni ovdašnjim komunistima Perom Ćuskićem, Nastom Nakićem, Petrom Kaurinovićem i drugim, izašlo na glavne saobraćajnice i isjeklo telefonske veze na pravcima Brčko - Orašje, Brčko - Brezovo Polje i Brčko - Celić.

Valjda zbog toga što su se, istovremeno, desile na više mjesta i na dosta širokom prostoru - na Majevidi, u Semberiji i u brčanskoj Posavini - ove prve ustaničke akcije su, iako skromnog učinka, izazvale veliki strah i pometnju kod predstavnika okupatorsko-ustaških vlasti u susjednim gradovima. Kako su to oni u prvi mah shvatili, najbolje se vidi iz jednog sačuvanog dokumenta - iz depeše kotarskog predstojnika iz Brčkog, kojom on, već sljedećeg jutra, obavještava Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH u Zagrebu da je u ovim krajevima »izbila pobuna«, da su »pobunjenici u jakoj nadmoći«, da »prijeti opasnost da će se pobuna proširiti i preko rijeke Save« i, na kraju, da moli »najhitinju pomoć, i to u vojsci koja će biti naoružana strojnim puškama...«

Međutim, već sljedećih dana, čim su se malo pribrali i prikupili nešto više podataka o učesnicima u ovoj pobuni, ustaše su, još revnosnije, nastavili da jure po okolnim srpskim selima: da hvataju goloruke mještane, da ih muče i ubijaju ili šalju u koncentracione logore.

Našavši se u takvoj situaciji, ljudi su, htjeli, ne htjeli, morali da bježe ispred ustaškog noža i ugarka. Najodvažniji su se, slijedeći komuniste, svrstavali u borbene grupe i jedinice, pa je tako, već krajem avgusta, prvo formirana Ražljevačka partizanska četa, a nešto kasnije, polovinom decembra, i Posavska partizanska četa. Moglo bi se slobodno reći da je već tada - formiranjem navedene partizanske jedinice - formirana i osnovica, srž, budućeg Posavskog partizanskog odreda o kome će ovdje biti riječ.

Ražljevačka partizanska četa (kasnije Brčanska) razvijala se i djelovala na prostoru istočno od ceste Brčko - Tuzla. Iako još uvijek relativno malobrojna, četa je s uspjehom štitila okolna srpska sela od ustaških nasilja. Tako je Ražljevačka partizanska četa, 10. septembra, izvela jednu, u takvim prilikama, veoma uspješnu akciju. Naime, toga dana četa je u zasjedi sačekala neprijateljevu kolonu od 60 do 70 ustaša i domobrana koja se, od Brezova Polja, kretala prema Ražljevu. U tom kratkom, ali oštrom sukobu neprijatelj je bio iznenađen, razbijen i potisnut. Šest domobrana je ranjeno, a šest zarobljeno. Pa i plijen, koji je tom prilikom pao partizanima u šake, takođe nije bio za potcjenjivanje: jedan teški mitraljez »švarc-loze«, 13 pušaka, nešto municije, bombi i druge vojničke opreme.

Posavska partizanska četa je, nakon formiranja, i nadalje krstarila na prostoru zapadno od ceste Brčko - Tuzla: po Bukviku, Obudovcu, Žabarima i još nekim srpskim selima u Posavini. Međutim, u okolnim selima, hrvatskim i muslimanskim, vlasti NDH već su bile uspjele da formiraju svoje ustaške tabore ili oružničke postaje. Naravno, njihov osnovni zadatak je bio uvođenje okupatorskog »novog reda i poretka«, pa su se i ustaše i oružnici iz svih tabora i postaja tako reći svakodnevno zalijetale u pomenuta srpska sela i zaseoke. Ipak, mada teškom mukom, četa je uspijevala da se suprotstavi ustašama i održi na tom prostoru.

U to vrijeme partijska organizacija ovog dijela Posavine je neposredno bila povezana sa Okružnim komitetom KPJ za Majevicu i Semberiju. I četa je, isto tako, ulazila u sastav Majevičkog partizanskog odreda i sa Ražljevačkom (Brčanskom) i Semberijskom (Bijeljinskom) partizanskom četom sačinjavala Bijeljinsko-brčanski bataljon pomenutog odreda. Stoga su i posavski partizani, s vremena na vrijeme, prelazili cestu Brčko - Tuzla i sadejstvovali sa ostalim jedinicama bataljona čiji se štab, tih dana, nalazio u Koreniti. Tako je Posavska partizanska četa, 12. februara 1942. godine, zajedno sa Ražljevačkom četom, napala i likvidirala neprijateljevo uporište na Miladijama kod Brčkog. Tom prilikom je izgubila i jednog od svojih boraca - Savu Lukića Jeremića.

Dvadesetog februara 1942. godine došlo je do mučkog četničkog napada na štab Prvog majevičkog partizanskog odreda u Vukosavcima, kojom prilikom je izginula većina članova tog štaba i Okružnog komiteta, među kojima i Pero Ćuskić, jedan od organizatora ustanka u Posavini, i doktor Mustafa Mujbegović - rodom iz posavskog sela Tarevca - koji je uživao ugled i poštovanje ne samo u svome kraju nego i u čitavoj sjeveroistočnoj Bosni. Poginuo je i sekretar Partijskog povjereništva za Posavinu Slobodan Jovanović koji se, toga jutra, slučajno zatekao u štabu.

Već slijedećeg jutra, čim su saznali za ovaj nemili događaj, borci Bijeljinsko-brčanskog bataljona su smjelo krenuli u protivnapad i za kratko vrijeme razbili i razoružali četničke »bataljone« Spasoja Ćembučića Ćembe u Čadavici i Andrije Popovića u Krbetima. U tim akcijama, bolje reći u razoružavanju četničkih grupa u Krbetima, Sandićima i Srpskom Brezovom Polju, učestvovala je i Posavska partizanska četa, koja se toga jutra, takođe, zatekla u tom rejonu.

Majevički partizanski odred nije pokleknuo pred ovim prvim, iako teškim, udarcima četničkih izdajnika. Naprotiv, njegove snage su se ponovo našle na okupu, i to, ovog puta, u Koreniti. Formiran je novi štab odreda i 26. februara - s namjerom da se obračuna sa Kerovićevim i Damjanovićevim četnicima - kolona od oko 450 boraca je ponovo krenula ka Vukosavcima. U toj koloni, uporedo sa Sembercima i Maješčanima, krenuli su i Posavci...

Čitav dan 28. februara, na kosama iznad Vukosavaca, vođena je teška i odlučujuća borba sa Kerovićevim i Damjanovićevim četnicima. I komandant Drinskog četničkog odreda Đure Bižić takođe je mučki, iza leđa, napao partizane, mada je prije toga, pred novoformiranim štabom Prvog majevičkog partizanskog odreda, dao svečano obećanje da se neće miješati u sukob. Poslije brojnih juriša i protivjuriša, u kojima je bilo mnogo mrtvih sa obje strane, glavnina Odreda, sa nešto oko 250 boraca, morala je da napusti svoju ranije oslobođenu teritoriju i da se prebaci na Birač, dok je drugi njegov manji dio ostao odsječen... Na Karića-vinogradu iznad Vukosavaca (tako se zvao jedan od partizanskih

položaja što su ga zaobišli četnici) ostala je i grupa boraca iz Posavske partizanske čete.

Probivši se nekako kroz redove Bižičevih četnika što su im iza leđa dolazili - izgubivši u tom dvoboju jednog od omiljenih boraca u četi Stevana Đuričića Abisinca - i ovih desetak boraca iz Posavine je krenulo nazad, ka Koreniti. No, te noći, u Koreniti nikoga više od partizana nije bilo. Stoga su i oni nastavili pokret i, sljedećeg jutra, osvanuli u Popovom Polju nedaleko od Brčkog.

Šta se sve u međuvremenu desilo i šta ih sada u selu očekuje, to niko od njih, u prvi mah, nije mogao da zna. Ali, desilo se da su upravo tu, kod Maksimovića kuća u Popovom Polju, osvanuli i Nasto Nakić i Boro Popović koji su, prema ranijem dogovoru, morali da se vrate na partijski rad u Posavinu, a s njima i nekoliko brčanskih komunista što su početkom januara, zajedno sa Hasanom Burićem i Ivicom Đermanovićem, uspjeli da pobjegnu iz ustaškog zatvora u Brčkom i pridruže se posavskim partizanima. Bili su to Safet Salihodžić, Zijah Salihodžić i Hasan Trebinjčević Hakan. Tako su se ove dvije grupe Posavaca, sticajem okolnosti, ponovo našle na okupu. U Popovo Polje, sa nekolicinom boraca, stigao je i sekretar Okružnog komiteta KPJ za Majevicu i Semberiju Jusuf Jakupović Mrki, koji je, takođe, ostao odsječen... I odmah je otpočelo savjetovanje... Trebalo je, i to što prije, odlučiti šta da se radi i kuda da se krene. Bilo je svakojakih prijedloga, ali je preovladalo mišljenje da će najbolje biti ako se krene u Posavinu, a odatle, preko Trebave, na Ozren.

Svaki trenutak je bio dragocjen. Čim je mrak počeo da se spušta, kolona od dvadesetak partizana, sa sekretarom Okružnog komiteta KPJ Jusufom Jakupovićem na čelu, krenula je iz Popova Polja ka Posavini. Bez teškoća su prešli preko ceste Brčko - Tuzla i, pred ponoć, stigli do Omerbegovačke rijeke. Ali, dalje nijesu mogli... Na mostu preko nabujale riječice dočekala ih je zasjeda. Morali su da se vrate... Četiri dana su sjedili, skriveni, u nekom opustjelom zaseoku u Potočarima, a onda su se, ponovo, odlučili za pokret. Jusuf Jakupović je izostao... Smatrao je da on, kao partij-

ski funkcioner, ne bi smio da napušta svoje područje. Stoga je odlučio da na tom prostoru, na Majevidi ili u Semberiji - uz pomoć partijskih aktivista, mještana - sačeka povratak naših snaga... Ostali su krenuli i ovoga puta, srećno prešli preko Omerbegovačke rijeke.

Tako se grupa preostalih boraca Posavske partizanske čete, sa nekolicinom preživjelih partijskih aktivista, početkom marta ponovo našla u svome kraju. Ali, i ovdje su, umjesto dobrodošlice, naišli na strah i pometnju. Pogotovu među saradnicima i pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta. Ljudi su se bojali... Stalno su zazirali od ustaša, oružnika, domobrana, a sada, evo - i od četnika. Stoga je trebalo da i ova grupa partizana, kao što je već bilo dogovoreno, odmah produži dalje - ka Ozrenu.

Šta se, ranije, na Ozrenu događalo, pogotovo na susjednoj Trebavi, posavski partizani su dobro znali. Znali su, naime, da je ustanak u tim krajevima, već u samom početku, poprimio široke razmjere: da su ustanici, za kratko vrijeme, tako reći u zaletu, zauzeli gradove Doboj, Maglaj i Gračanicu, da su onesposobili željezničke pruge Sarajevo - Brod i Doboj - Tuzla, da su isjekli telefonske veze, porušili mostove... No, okupator je brzo reagovao i povratio izgubljene gradove. Pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja, ustanici su se povlačili... Glavnina je uspjela da se organizovano povuče ka Ozrenu. Međutim, dobar dio ustaničkih snaga je izostao na desnoj strani Spreče, na Trebavi, pa je kod tog dijela snaga - pod uticajem nekolicine oportunističkih i kapitulantičkih sa Stevanom Botićem na čelu - došlo do naglog osipanja... Na Trebavi je, jedva nekako, uspjela da se održi četa partizana, Trebavaca - predvođena Milošem Kupresom i Ismetom Kapečanovićem - ali je i ta četa, nešto kasnije, takođe morala da se prebaci na Ozren. Istina, jedan broj trebavskih ustanika se, krajem januara, vratio sa Ozrena na Trebavu. Formirane su i neke nove ustaničke jedinice u koje su i nadalje pristizali novi borci iz Gradačca, Modriče i još nekih mjesta sa trebavskog područja. No, tada su počele da kolaju priče kako je u jedinicama na Trebavi došlo do razmirica i previranja. O tome su pristalice narodnooslobodilačkog pokre-

ta u Posavini čule, ali šta se sada na Trebavi događa - to niko nije umio da kaže. Stoga su i ovi naši borci, čim su stigli u Bukvik, prvo pronašli Petra Kaurinovića i Stevu Živkovića, dvojicu partijskih aktivista, mještana, koji su se tu skrivali i potajno djelovali, i još iste večeri održali s njima sastanak. No, ni oni nisu mogli da im pruže detaljnija obavještenja, pa je zbog toga, nakon duže rasprave, donesena odluka da se, bez odlaganja, uputi patrola koja će ispitati kakvo je stanje na Trebavi, a ostali, dok se patrola ne vrati, da ostanu u Posavini. Za izvršenje toga zadatka, kao dobrovoljci, javili su se Sreto Petrović Srbijanac, Mustafa Sinanagić i Hasan Trebinčević Hakan i, još iste noći, krenuli ka trebavskim brdima.

Međutim, prilike u Posavini su, iz dana u dan, bivale sve teže i nesnosnije, a od trojice izviđača ni traga ni glasa. Naime - valjda što su već bili nešto osjetili ili saznali o prisustvu partizana na tome prostoru - ustaše i oružnici iz okolnih uporišta su tako reći svakodnevno upadale u Bukvik, Obudovac, Žabare ili u neko od drugih srpskih sela u Posavini, vršile premetačine po kućama, premlačivale mještane ili ih otpremale u logore. Malo je bilo ljudi koji su smjeli da pod svoj krov, u takvim prilikama, prime partizane. U vodoplavnim i još neolistolim posavskim lugovima, takođe, nije bilo skloništa. A onda je uslijedilo ono najgore: pojavio se tifus... Prvo su se porazbolijevali Simo Petrović, Mustafa Šehović i Boro Popović. Njih trojicu su drugovi jedva nekako uspjeli da sklone u Siminom i Borinom rodnom selu Obudovcu; no, zaraza se i dalje širila pa su se, odmah nakon toga, porazbolijevali i Nasto Nakić, Meho Ahmetović, Safet Salihodžić i Ratko Vojinović (jedan od majevičkih partizana koji se, zajedno sa grupom Posavaca, povlačio sa Majevice). Sva četvorica su bili nepokretni i morali su, htjeli, ne htjeli, da se sklone u neku poljsku kolibu (stanaru) u Gornjem Žabaru. Ali, zakratko... Ustaše i oružnici su im stalno išli po tragu, pa su tako, polovinom marta, prvo otkrili i pohvatali iznemogle Simu Petrovića i Mustafu Šehovića, a zatim, desetak dana kasnije, i Nastu Nakića, Mehu Ahmetovića, Safeta Salihodžića i Ratka Vojinovića.

Međutim, nešto ranije, prije nego što su ova četvorica pala u šake ustašama, bila je donesena odluka da se ponovo uputi patrola na Trebavu. Ovoga puta su krenuli Hamid Berbić i Vjekoslav Tunjić (koji se, takođe, poslije Vukosavaca našao u Posavini, inače rodom iz Bistarca kod Tuzle). Na žalost, nisu daleko odmakli. U jednom gornježabarskom zaseoku sustigle su ih ustaše: došlo je do kratke i neravnopravne borbe, u kojoj su ova dvojica komunista junački izgинуli. Nakon toga je i Živko Ćuskić, čuvši šta se sa ostalima dogodilo, takođe obolio od tifusa, izvršio samoubistvo. Ukratko rečeno, od bivše Posavske partizanske čete i Partijskog povjereništva za Posavinu, u životu je ostalo samo sedam ljudi: Petar Kaurinović, Stevo i Savo Živković, Boro Popović, Vuko Simić, Milivoje Stojčević Brzina i komandir čete Nikola Simić koji se, doduše, nekim drugim pravcem probijao sa Majevice ka Posavini i Trebavi i tek kasnije se pridružio ostalima.

O njihovim prijašnjim namjerama: o odlasku na Trebavu, a odatle na Ozren, više nije moglo biti ni govora. Jer, ustaničke snage na tom prostoru su - kao što se to i ranije govorilo - odista bile u rasulu, tako da su i ona prva trojica kurira, Sreto i ostali, pali kao žrtve tih razmirica i rasula. Doduše u toku marta - dok se ova grupa posavskih partizana, čekajući povratak izvidnice, preganjala sa ustašama i rvala sa tifusom - na Trebavi su, ipak, još bile prisutne i uspijevale da se održe neke, manje, partizanske jedinice: jedna od nekih 150 ljudi pod komandom Nikole Ćelića, a druga od 50 boraca pod komandom Novaka Mrkonjića. Bili su to, tih dana, jedini oslonci i utočište pristalica narodnooslobodilačkog pokreta sa trebavskog područja, prvenstveno komunista i antifašista koji su, zbog svoje aktivnosti, morali da se sklanjaju ispred ustaške policije. Tako su u ove jedinice, nekako u to vrijeme, došli i Mehmedalija Tufekčić i Hamid Mazalović iz Gradačca, kao i jedna grupa antifašista iz sela Tarevaca, među kojima i Mehmed Mujbegović, Avdo Mujbegović i Edhem Mujbegović - braća i rođaci doktora Mustafe Mujbegovića - zatim Ferid Širbegović i još neki.

Međutim, odnosi sa četnicima su se iz dana u dan oštřavali tako da je, polovinom aprila, došlo i do oružanog

sukoba. Petokolonaši i raskolnici su se, na žalost, pokazali nadmoćnijim: Ozrenski partizanski odred je - bolje reći onaj dio njegovih boraca koji je i dalje ostao vjeran idejama narodnooslobodilačkog pokreta - morao da napusti svoju ranije oslobođenu teritoriju. Četnici su potpuno zagospodarili tim područjem, pa su Cvijetin Todić na Ozrenu, a pop Savo Božić na Trebavi, odmah nakon toga, počeli da uvode svoju vlast - da formiraju svoje, četničke odrede.

Poslije svega što se dogodilo - prvo na Majeveci, a zatim i na Ozrenu i Trebavi - kod golorukih i nezaštićenih posavskih seljaka, pogotovo Srba, zavladao je još veći strah i nesigurnost. Jer, ustaše su i dalje harale i činile svakojake zločine, a zaštite niodakle nije bilo. Stoga je većina tih ljudi, nemajući drugog izbora, odlazila na Krečane nedaleko od Gradačca gdje se, u sastavu Trebavskog četničkog odreda, formirao i takozvani Posavski četnički bataljon, čiji je komandant bio takođe Posavac, pop Dimitrije Stefanović iz Gornjeg Žabara. Čak su i mnoge pristalice narodnooslobodilačkog pokreta, tražeći kakav-takav oslonac i utočište, odlazile u taj bataljon.

U takvoj situaciji i nekoliko preživjelih partijskih aktivista našlo se u dilemi: da li da i dalje ostanu izolovani i prepušteni sami sebi - da se povinjuju istoj sudbini kakva je već snašla Nastu Nakića i ostale - ili da se i sami prilagode prilikama i nađu u toj sredini gdje bi, već prema mogućnostima, nastavili da djeluju na liniji narodnooslobodilačkog pokreta? Najzad je preovladalo ovo drugo mišljenje, pa su i oni krenuli na Krečane.

Nekako u isto to vrijeme dok se ovo događalo sa Petrom Kaurinovićem i ostalim pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta iz Posavine, četnički komandanti su, svako u svoje ime i na svom području, pravili sporazume sa predstavnicima okupatorsko-ustaških vlasti, čime su, u stvari, izražavali svoju lojalnost i privrženost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Takav jedan dokumenat je, među prvima - na sastanku koji je sa tim predstavnicima održan 28. maja 1942. godine u selu Lipcu kod Doboja - potpisao i komandant Trebavskog četničkog odreda pop Savo Božić. Šta to zapra-

vo znači - da je to akt potpune izdaje i kapitulantstva - sada je svakom razumnom i dobronamjernom čovjeku bilo jasno, pa je bilo jasno i velikom broju posavskih seljaka koji su, neko zbog neobaviještenosti, a neko zbog ustaške samovolje i terora, već bili prisili kokarde i našli se u bataljonu popa Dimitrija. Stoga i Petru Kaurinoviću, Nikoli Simiću i ostalima nije bilo teško da se prilagode toj sredini: da se povežu sa tim ljudima - da nađu s njima zajednički jezik...

Sporazum sa predstavnicima okupatorsko-ustaških vlasti što ga je pop Savo prihvatio i potpisao ubrzo je stupio na snagu, tako da i četnici, nakon toga, nisu morali da zaziru od ustaša. Naprotiv...! Sada su i jedni i drugi, u duhu toga sporazuma, prisno saradivali u traganju za pristalicama narodnooslobodilačkog pokreta. No, kako se te pristalice nisu često pojavljivale, to su i četnici ljenčarili i muvali se oko svojih kuća. Naravno da je takvo »ratovanje« odgovaralo i onim četnicima koji su tu, na Krečane, došli iz udaljenijih posavskih sela; ali to Bukvičanima nije odgovaralo, pa su stoga i postavili zahtjev da se izdvoje i da, u Bukviku, formiraju svoj bataljon. Iza tog zahtjeva opet su stajali Petar Kaurinović i ostali. Jer, i njima je to išlo u račun: htjeli su da te ljude, pošto-poto, izvuku ispod štetnog uticaja popa Dimitrija. Pop se u početku opirao, ali je na kraju popustio... Tako se nekih 70 ili 80 Bukvičana, krajem avgusta 1942. godine, vratilo u svoje selo i formiralo - Bukvički bataljon. Nisu uspjeli samo to da na čelo bataljona isture svoga čovjeka, nego im je pop Savo za komandanta nametnuo nekoga Vladimira Mičića, narednika bivše jugoslovenske vojske, rodom iz Birča. No, kako Mičić, kao stranac, nije imao nikakvog autoriteta, u bataljonu je i nadalje glavnu riječ vodio Petar Kaurinović, takođe Bukvičanin - čovjek koji je i odranije uživao veliki ugled i poštovanje.

Tokom ljeta 1942. godine, u Posavini i na Trebavi je vladalo relativno zatišje. Sem manjih čarki koje bi, tu i tamo, izvodile grupice razularenih četnika i legionara, nikakvih ozbiljnijih borbi nije bilo. Četnički agitatori su i nadalje pronosili priče kako partizana nigdje više u blizini nema, kako su protjerani ne samo sa Majevice i Ozrena nego iz cijele is-

točne Bosne. Tako je to bilo sve do kraja septembra kada je, poput svježeg povjetarca, prostrujala vijest da je, na Trebavu, stigla Šesta istočnobosanska brigada te da su, sa tom brigadom, stigli i neki od poznatih posavskih i trebavskih partizana za koje se još od aprila ništa nije znalo: da su tu doktor Ethem Čamo, Hamid Mazalović, Mehmedalija Tufekčić, Mehmed Mujbegović, Pero Bosić i drugi... Pristalice narodnooslobodilačkog pokreta su, najzad, odahnule.

Istina, Brigada se nije dugo zadržavala na Trebavi: ostala je tu svega dva-tri dana i opet se vratila na Majevicu. Ali, iza nje je, na Trebavi, ostala drukčija politička atmosfera: ostale su priče i prepričavanja kako je to nekakva neobična vojska čiji vojnici neće ni plot da satru, pa neće, bez pitanja i odobrenja, čak ni šljivu sa grane da uberu.

Petog oktobra 1942. godine, Šesta istočnobosanska brigada je, kod sela Broca, izbila na Savu gdje je, pod zaštitom noći i uz pomoć mještana, prebrodila rijeku i odmah, preko sremske ravnice, nastavila pokret dalje - ka fruškogorskim brdima.

Poslije mjesec dana provedenih u Sremu, znatno pojačana i snabdjevena oružjem i municijom što ga je tamo zaplijenila (u borbi sa Nijemcima 14. oktobra kod Dvorca nedaleko od Sremske Rače), brigada se ponovo vratila u Bosnu. Sa njom se ovoga puta, preko Save, prebacio i Sremski partizanski odred, tako da je u koloni, koja se 5. novembra formirala na desnoj obali rijeke, bilo nešto oko 1300 boraca.

Ubrzo nakon povratka iz Srema Brigada je, u sadejstvo Sremskog partizanskog odreda, prvo (11. novembra) razjuriła četnike kapetana Dragoslava Račića u Donjoj Pilići, a zatim (16. novembra) zauzela Lopare i tako presjekla cestu Brčko - Tuzla, jednu od glavnih saobraćajnica koja povezuje posavsku i semberijsku žitnicu sa tuzlanskim industrijskim bazenom.

Nijemci su veoma brzo reagovali i odmah počeli da pripremaju opsežniji napad na Šestu brigadu i sremske partizane u kome je, pored njemačkih i ustaško-domobranskih snaga iz susjednih garnizona: Tuzle, Zvornika, Bijeljine i Brčkog, trebalo da učestvuju i majevički i trebavski četnici.

Tako je u skladu sa tim njemačkim planovima, negdje oko 20. novembra, krenulo sa Krečana ka Majevidi i 500 četnika pod komandom popa Dimitrija Stefanovića. Put ih je vodio preko Bukvika gdje je toj popovoj koloni, prema naređenju komandanta Trebavskog četničkog odreda popa Save Božića, trebalo da se pridruži i Bukvički četnički bataljon.

Bukvičani su se povinivali naređenju i krenuli... Ali, tek što su se malo od sela odmakli, a dvadesetak njih je već bilo iščezlo iz kolone. Ostali su, doduše - njih oko 80 - nastavili pokret i, sljedeće večeri, stigli u selo Vražiće ispod Majevice: tu su i zanoćili, a onda su se i oni počeli da rasipaju i da se, pojedinačno ili u grupicama, vraćaju kućama. Ostavši sam, bez i jednog svog vojnika, i »komandant« Mičić nije imao kuda nego da se i on, sljedećeg dana, vrati u Bukvik.

Sem ovog slučaja sa Bukvičanima, popu Dimitriju se, takođe uspuđ, desila još jedna neprijatnost. Desilo se, naime, to da je 70 njegovih četnika, jedne večeri, zakonačilo u selu Lukavici ispod Majevice gdje su ih na spavanju, iznenadili borci Drugog bataljona Šeste brigade, začas ih razoružali i takođe, vratili tamo odakle su i došli. No, mada ne u punom, prijašnjem, sastavu, pop Dimitrije je svoju »vojsku« ipak doveo na Maleševce: na ugovoreno zbornu mjesto gdje su se, s istim ciljem, već uveliko okupljali Bižićevi i Kerovićevi četnici.

»

Štabovi Šeste brigade i Sremskog odreda, koji su se tih dana nalazili u selu Trnovi nedaleko od Bijeljine, budno su motrili šta se oko njih zbiva, pa su tako saznali i za ovo okupljanje majevičkih i trebavskih četnika: saznali su, naime, da Nijemci pripremaju ofanzivu u kojoj, uporedo sa ustaško-domobranskim jedinicama, treba da učestvuju i ovih 1200 četnika koliko ih se, prema pristiglim obavještenjima, već bilo sakupilo na Maleševcima. Držeći se starog ratničkog pravila da je napad najbolja odbrana, ova dva partizanska štaba su, bez oklijevanja, donijela odluku da preduhitre protivnika: da mu ne dozvole da se sasvim prikupi i poveže nego da ga, dok je još u pokretu, pojedinačno tuku. Prvi su, na redu, bili četnici... Tako je došlo i do poznatog boja na Maleševcima, 28. novembra 1942. godine.

Četnici su, iia Maleševcima, do nogu bili potučeni. Na bojištu je, poslije boja, ostalo oko 140 mrtvih četnika. Izginuli su i njihovi komandanti: Đuro Bižić i kapetan Jovo Prnjatović - poginuo je i pop Dimitrije Stefanović. Pričalo se kako je taj ratoborni pop, sa »šmajserom« u rukama, tjerao svoje četnike da se bore. No, četnici su ipak pobacali oružje. Predalo ih se oko 700. Među zarobljenima je bilo i dosta Trebavaca, Posavaca i Vučjačana. Kada im je, nakon kraće provjere i ispitivanja, saopšteno da su slobodni i da mogu ići kućama, istupilo je 40 ljudi i reklo kako bi želilo da ostane u partizanima: da su s tom namjerom i krenuli ovamo. Predvodio ih je Vuko Simić, jedan od one nekolicine preživjelih boraca Posavske partizanske čete koji su, poslije poraza u Vukosavcima, morali da prišiju kokarde, ali su i nadalje djelovali na liniji narodnooslobodilačkog pokreta.

Interesantno je da su pripadnici Prvog majevičkog partizanskog odreda - svi koji su 28. februara bili odvojeni od glavnine: i oni što su krenuli ka Posavini i oni koji su ostali na Majevidi - na istovjetan način postupili i snašli se u novonastaloj situaciji, mada nikakvog međusobnog dodira i veze nisu imali. Naime i nekih stotinjak partizana sa Majevice je, takođe, nakon obračuna na Vukosavcima, prividno prešlo u četnike. Gotovo svi su se našli u takozvanom Jablaničkom četničkom bataljonu gdje su, štiteći i pomažući jedni druge, uspjeli da se održe i sačekaju trenutak kada će moći, zajednički, da pobačaju kokarde i ponovo prišiju petokrake. Zbilja, odmah nakon što se Šesta brigada vratila iz Srema, čitav ovaj bataljon je (sem nekolicine zagriženih četnika koji nikada nisu ni bili partizani), zajedno sa svojim dotadašnjim komandantom, ponovo prešao u partizane. Treba reći i to da su se većina ovih ljudi, sve do kraja narodnooslobodilačkog rata, junački borili, pa tako mnogi i izginuli, naročito u toku pete neprijateljske ofanzive.

Poslije četničkog poraza na Maleševcima, u čitavoj sjeveroistočnoj Bosni je došlo do snažnog uspona narodnooslobodilačkog pokreta: u narodu je, ponovo, počela da se budi i jača vjera u sopstvene snage. Istina, ni okupator nije mirno posmatrao šta se zbiva na ovom za njega veoma zna-

čajnom području, pa je, već polovinom decembra, ponovo krenuo u ofanzivu. Tako su Šesta brigada i Sremski partizanski odred, kao i novoformirani Majevički partizanski odred, morali da napuste Majevicu i prebace se na Birač. U semberijskoj ravnici i na sjevernim padinama Majevice je, nakon toga, zavlдалo izvjesno zatišje koje je trajalo sve dok se u te krajeve, polovinom januara sljedeće godine, nije vratio Sremski partizanski odred. Šesta brigada i novoformirani Majevički partizanski odred (25. marta preimenovan u Grupu majevičkih udarnih bataljona) i nadalje su ostali u Birču odakle su kasnije, po naređenju Vrhovnog štaba, krenuli dalje, ka jugu - u sastav glavnine NOVJ. Na Majevisi i u Semberiji je, prema tome, ostao samo Sremski partizanski odred. Ostale su, istina, i neke manje, terenske, partizanske grupe koje su se veoma brzo razvijale i jačale tako da je od tih grupa, u proljeće 1943. godine, formiran i Treći majevički partizanski odred ili - kako ga je narod prozvao po njegovom čuvenom komandantu Veljku Lukiću Kurjaku - Kurjakov odred.

Vijesti o zbivanjima na Majevisi i u Semberiji veoma brzo su stizale i još brže se širile po Trebavi i Posavini. Pod uticajem tih vijesti - kao i vijesti sa ostalih ratišta širom naše zemlje - ljudi su se postepeno oslobađali onog, prijašnjeg, straha i pometnje: u narodu je raslo samopouzdanje i vjera u pobjedu... Ukratko rečeno, postojali su svi uslovi da snage narodnooslobodilačkog pokreta i u ovim krajevima dođu do punog i još jačeg izražaja.

Upravo s takvim ciljem i zadacima na Trebavi je, poslije odlaska Šeste brigade, ostao i doktor Ethem Čamo. Zahvaljujući ranijim poznanstvima i prijateljstvima što ih je godina sticao kao sreski veterinar u Gradačcu, njemu nije bilo teško da obezbijedi sebi boravište: ti njegovi stari znanci i prijatelji su ga, i ovoga puta, svesrdno prihvatili. I čim se malo snašao i prilagodio prilikama, odmah je počeo - zajedno sa Milošem Tolpom, Pantom Nikolićem i još nekim partijskim aktivistima koje je tu zatekao - da hvata veze sa najboljim simpatizerima sa toga područja i da formira partijsku organizaciju. Tako su, za relativno kratko vrijeme, bile

formirane partijske ćelije u Gradačcu, Skugriću, Modriču... Pohvatane su veze i sa nekolicinom aktivista Partije iz Borskog Šamca, Odžaka i još nekih mjesta. Izgledi za širu mobilizaciju stanovništva toga kraja i njegovo uvođenje u borbu protiv okupatora bivali su sve bolji i realniji.

Dok se ovo događalo na Trebavi, u Posavini je, bolje reći u Bukviku, i dalje bila aktivna partijska ćelija sastavljena od komunisti, Posavaca, koji su poslije četničkog puča u Vukosavcima, ostali u životu i našli se tu na okupu. Vežu ni sa jednim od svojih partijskih rukovodstava više nisu imali. A kako i s kim da je imaju kad ni jednog od tih rukovodstava - ni Partijskog povjereništva za Posavinu, ni Okružnog komiteta za Majevicu i Semberiju - više nije bilo. Stoga njima ništa drugo nije preostalo nego da se pritaje i zakonspirišu: da formiraju svoju partijsku ćeliju i da - pridržavajući se osnovne linije narodnooslobodilačkog pokreta - rade ono što su sami mogli i umjeli. Rezultati nisu izostali, pa nisu izostala ni reagovanja četničkih komandanata koji su, veoma brzo, shvatili o čemu se radi: da komunisti »vršljaju« ne samo po Bukviku, nego i po čitavoj Posavini. Ali, sva ta reagovanja i poduhvati četničkih komandanata su bivali uzaludni. Jer, ne samo mještani, seljaci, nego i znatan broj »domaćih« četnika je štitio i skrivao ovu grupu partijskih aktivista. Pristalice četničkog komandanta Pavla Gajića su, na primjer, jednom prilikom bile uhvatile Boru Popovića, ali su ga, niko drugi nego ti isti četnici, simpatizeri našeg pokreta, iščupali iz zatvora. Dešavalo se da se neko od tih ljudi nađe u neprilici: da mora da se sklanja ispred Pavla Gajića i njegovog bijesa. Ali, sve do proljeća 1943. godine - sve dok se nije saznalo da je na Majevidi formiran i Treći majevidski partizanski odred - ti ljudi nisu imali nikakvog oslonca i zaleđa. Tek tada, nakon tog saznanja, mnogi od tih ljudi su malo odahnuli i počeli, pojedinačno i u manjim grupama, da odlaze na tu stranu... Tako je i jedna grupa od nekih tridesetak dotadašnjih četnika i još toliko seoskih omladinaca - po nagovoru Petra Kaurinovića, braće Živkovića i drugih - negdje početkom ljeta krenula iz Posavine, prešla na Majevicu i stupila u Kurjakov odred. Kurjak je na

njihov zahtjev, od te grupe, formirao posebnu četvu, za čijeg komandira je postavljen bivši komandant jednog četničkog bataljona Rajko Anđelić, a za komesara Savo Živković - opet jedan od nekolicine posavskih komunista.

Međutim, htjela-ne htjela, bukvička partijska organizacija je, još uvijek, djelovala samostalno - bez čvršćeg oslonca i veze - sve dok, početkom 1943. godine, nije formiran i Oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu. Tek tada je i u tom pogledu - u pogledu partijskog života i rada - došlo do krupnih i značajnih promjena: do obnove prijašnjih veza i popune pojedinih, u prethodnom periodu prorijeđenih, partijskih rukovodstava... Naime, radeći na realizaciji jednog od tih svojih osnovnih zadataka, a to je na obnovi i izgradnji partijske organizacije u istočnoj Bosni, Oblasni komitet je, takođe u proljeće 1943. godine, prvo obnovio Okružni komitet KPJ za Majevicu i Semberiju, a nešto kasnije, u ljeto iste godine, formirao i Okružno partijsko povjereništvo za Trebavu i Posavinu. Tek tada je i narodnooslobodilački pokret u ovim krajevima, na Trebavi i u Posavini, dobio svoje okružno rukovodstvo (u početku Okružno partijsko povjereništvo, a poslije Okružni komitet), koje je trebalo da mobilize nove snage i nastavi daljnju izgradnju i učvršćenje toga pokreta.

U drugoj polovini juna iste godine došlo je do poznatog, snažnog, prodora glavnine NOVJ na teritoriji istočne Bosne. Naime, raskinuvši neprijateljev obruč na Sutjesci i probivši se, zatim, preko željezničke pruge Sarajevo-Višegrad, nekoliko divizija NOVJ je odmah prešlo u protivnapad i, za kratko vrijeme, zauzelo Olovo, Kladanj, Vlasenicu, Srebrenicu i Zvornik. Istina, neprijatelj se i dalje uporno branio, ali nova, snažna, plima narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni ničim se više nije dala zaustaviti.

Upravo u takvim prilikama je, početkom jula 1943. godine, formirana i Sedamnaesta istočnobosanska udarna divizija, u čiji sastav su ušle: Šesta istočnobosanska brigada, Petnaesta majevička brigada i Majevički (Kurjakov) partizanski odred. Šesta brigada se još neko vrijeme zadržala na Romaniji i Birču, dok je Petnaesta majevička brigada, zajedno sa Štabom divizije, stigla na Majevicu. I čim se malo

oporavila i popunila novim ljudstvom, Petnaesta majevička je, već krajem jula, krenula ka Posavini i Trebavi.

Tako je Petnaesta majevička brigada, sa jednim bataljonom Kurjakovog odreda, 24. jula osvanula u Bukviku. U redovima ovih dweju jedinica bilo je i dosta Posavaca, koji su, još ranije, bili otišli u partizane. I, dabome, nikakve borbe u Bukviku nije bilo. Jer, tobožnji četnici iz takozvanog Bukvičkog četničkog bataljona su još dan ranije, saznavši za dolazak Brigade, razoružali svoga komandanta narednika Mičića i strpali ga u zatvor. A kada je Brigada stigla, oni su se, bez kokardi na kapama, postrojili pred bukvičkom školom. Pedeset i dvojica su odmah izašla iz stroja i stupila u Brigadu, dok ih je tridesetak ostalo u novoformiranoj, terenskoj, partizanskoj četi, kao jezgru oko koga će se okupljati novi dobrovoljci.

Sljedećeg dana Brigada je nastavila pokret kroz Posavinu prema Žabarima, Obudovcu, Slatini i drugim posavskim selima, s namjerom da prečisti račune sa četnicima Pavla Gajića, Steve Trivunovića i drugima jer se sa njima samo preko puščanih cijevi moglo razgovarati pošto su bili ogrezli u zločine. Izdvojen je, napokon, kukolj iz pšenice... No, četnički komandanti su se na vrijeme sklanjali sa vidika... Bježali su i njihovi četnici...

Četvrtog dana nakon dolaska u Posavinu, 28. jula, Petnaesta majevička brigada je napala neprijateljevo uporište u Gradačcu. Zahvaljujući još ranije uspostavljenim vezama sa gradskom partijskom organizacijom, koja je dostavila detaljna obavještenja o jačini i rasporedu ustaško-domobranskih snaga i pripremila svoje aktiviste da pomognu brigadi prilikom napada na grad, brigada je brzo i lako savladala neprijateljevu posadu u Gradačcu, sem jedne grupe ustaša i oružnika koji su se povukli u kulu Husein-kapetana i odatle pružali otpor. Ostali branioci grada su, u stvari, odmah pobacali oružje i predali se partizanima. Predalo se nekoliko oficira, nešto oko 80 domobrana i četrdesetak legionara.

Međutim, ustaše su, iz kule i dalje pružale otpor sve dok se, nadomak Gradačcu, nisu pojavili njemački tenkovi.

Brigada je morala da odustane od svojih daljih namjera i da se pod borbom povuče prema Majevidici.

Takav razvoj događaja četnici su jedva dočekali. I čim su se, iz pravca Modriča i Bosanskog Samca, pojavili okupatorski tenkovi, i oni su počeli da izlaze iz svojih skrovišta. Mnogi su istrčavali pred Nijemce i pridruživali se njihovim kolonama. Međutim, i Švabama se žurilo: njihovi tenkovi su protutnjali preko Trebave i Posavine i opet se negdje izgubili. Četnici su ostali i, razumije se, iznova počeli da uvode svoju strahovladu: da progone pristalice narodnooslobodilačkog pokreta...

Doduše, takvo stanje nije dugo potrajalo. Naime, već 15. avgusta, jedinice Sedamnaeste divizije - Šesta istočnobosanska i Petnaesta majevička brigada - ponovo su izbile na Trebavu i, za kratko vrijeme, razbile trebavske četnike, a zatim pristupile sređivanju prilika na tom području, prije svega formiranju organa nove narodne vlasti... Međutim, upravo u toku te i takve aktivnosti, stiglo je naređenje Vrhovnog štaba da Divizija odmah krene ka Ozrenu. I tek petnaestak dana kasnije, nakon što su obavile određene zadatke na Ozrenu i u dolini Spreče jedinice Sedamnaeste divizije su se vratile na Trebavu.

Već u prvoj polovini septembra, jedinice Sedamnaeste divizije su nastavile svoja ofanzivna dejstva, jedne su ostale na Trebavi, a druge su se spustile u posavsku ravnicu i prvo oslobodile Modriču, a zatim i Gradačac, Bosanski Šamac, Orašje... Sva sela i gradovi, širom Trebave i Posavine, bili su sada oslobođeni.

Sa velikih svjetskih ratišta su, takođe, pristizale ohrabrujuće vijesti: Italija je već bila kapitulirala... Perspektive narodnooslobodilačkog pokreta su bivale sve šire i svetlije: pobjeda nad okupatorom je bila na vidiku, pa se i sve veći broj dobrovoljaca - u želji da i oni učestvuju u toj pobjedi - javljao u jedinice narodnooslobodilačke vojske, naročito u odrede... Samo iz posavskog sela Miloševca, na primjer, javilo se tih dana oko 70 dobrovoljaca.

Upravo u takvoj situaciji, 17. septembra 1943. godine, formiran je Posavski partizanski odred. U njegovom sastavu

je, prilikom formiranja, bilo oko 150 boraca, što je trebalo da predstavlja tek samo osnovu, srž, oko koje će se okupljati novi dobrovoljci. Za komandanta je postavljen Nikola Simić, a za političkog komesara Boro Popović, dvojica uglednih Posavaca, koji su, i u početku ustanka 1941. godine, vodili Posavsku partizansku četu.

A onda je, svega tri dana kasnije, uslijedio još jedan takav događaj. Naime, 20. septembra iste godine, na Trebavi je, u selu Skugriću, formiran i Trebavski partizanski odred. U sastavu toga odreda je, takođe u početku, bilo nešto oko 160 ljudi. Za komandanta odreda je postavljen bivši komandant jedne četničke brigade, Relja Pećo, koji je, kao seoski učitelj, bio dosta poznat u tim krajevima, dok je za političkog komesara, u početku, postavljen Slobodan Janković, a nešto kasnije Panto Nikolić, jedan od istaknutih partijskih aktivista sa Trebave.

Upravo o ovim dvema istočnobosanskim partizanskim jedinicama i njihovom borbenom putu - o Posavskom i Trebavskom odredu, koji su se nešto kasnije (u februaru 1944.) spojili u jedinstveni Posavsko-trebavski partizanski odred - kazuju nam naredne stranice ove zanimljive i korisne knjige.

Stevo POPOVIĆ

RIJEČ AUTORA

Posavina i Trebava kao posebno vojnoteritorijalno, patrijsko-političko i administrativno područje konstituisalo se u ljeto 1943. godine i kao takvo, sa manjim izmjenama u pogledu teritorijalne nadležnosti, ostalo do kraja rata. Obuhvatalo je teritoriju opština: Bosanski Samac, Gradačac, Modriča, Odžak i Srebrenik, posavski dio opštine Brčko i, u prvo vrijeme, nekoliko naselja koja pripadaju opštini Doboj, u dolini rijeke Bosne. U pogledu partijsko-političkog rada i organizovanja narodne vlasti ovo područje je bilo u nadležnosti Okružnog komiteta KPJ i Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Trebavu i Posavinu, a u pogledu vojnoteritorijalne organizacije, vojnih dejstava, mobilizacije i obezbjeđenja u nadležnosti Komande posavsko-trebavskog vojnog područja i Posavsko-trebavskog NOP odreda.

Naselja na južnim i jugoistočnim ograncima Trebave, koja pripadaju opštinama Gračanica i Doboj, nisu u pogledu partijsko-političke i vojnoteritorijalne organizacije spadala u nadležnost Okružnog komiteta KPJ, Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Trebavu i Posavinu i Komande posavsko-trebavskog vojnog područja, odnosno Posavsko-trebavskog odreda. Ona su pripadala teritoriji koju su pokrivali Okružni komitet KPJ i Okružni narodnooslobodilački odbor za Tuzlu, i Komanda tuzlanskog vojnog područja, odnosno Ozrenski i Tuzlanski NOP odred. Zbog toga smo ta naselja, u ovoj knjizi, tretirali onoliko koliko je bilo potrebno da se objasne pojedine političke aktivnosti i vojne akcije koje su polazile sa posavsko-trebavskog područja ili su preko tih naselja išle ka posavsko

1

trebavskom području. Slično smo postupili i sa područjem Vučjaka i Majevice.

Na obradi ove teme suočili smo se sa nekim pitanjima koja su ranije trebala biti razjašnjena. Prvo smo morali da vršimo primarno istraživanje, to jest da prikupimo osnovne dokumente o odredu, o NOP-u na terenu Posavine i Trebave i o dejstvu jedinica NOV na toj teritoriji. Postojeća istoriografska i memoarska literatura, kao i politička publicistika, korisno su nam poslužile, ali nisu mogle da daju odgovore na mnoga pitanja iz oblasti formulisanja našeg istoriografskog zadatka. Najteže je bilo objasniti događaje iz perioda 1941. - sredina 1943, zbog nedostatka primarnih istorijskih izvora.

U ovom radu prvenstveno se govori o nastanku, razvoju i borbenoj aktivnosti - Posavskog, Trebavskog i Posavsko-trebavskog NOP odreda. Odrede nismo mogli posmatrati izolovano od cjeline zbivanja koja su mu prethodila, kao i od onih u kojima je odred bio samo jedan od djelotvornih činilaca. Zato je i materija o Posavsko-trebavskom NOP odredu podijeljena na uvod i šest poglavlja.

U kraćem uvodnom dijelu date su geografske karakteristike područja Trebave i Posavine, te ekonomske i društvenopolitičke prilike u periodu između dva rata, koje su imale uticaja na razvitak NOP-a u tom kraju.

Prvo poglavlje rukopisa govori o stanju poslije okupacije 1941, o pripremama, početku i razvoju ustanka, mjerama okupatora i kvislinga da zaustave razvoj narodnooslobodilačke borbe i o oživljavanju aktivnosti NOP-a. Ovo poglavlje obuhvata događaje od aprila 1941. do avgusta 1943. godine.

Drugo poglavlje govori o situaciji koja je nastala poslije prodora jedinica glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ u istočnu Bosnu i u vrijeme boravka jedinica 17. divizije u Posavini i na Trebavi u ljeto 1943, o formiranju Posavskog i Trebavskog NOP odreda, o njihovim posebnim borbenim dejstvima do početka 1944. godine i o spajanju u jedan odred - Posavsko-trebavski, te dejstvima tog odreda do aprila 1944. godine. U prvoj fazi svog razvitka, koja je trajala 7 mjeseci, odredi su vršili odredske funkcije, branili i širili slobodnu

teritoriju i obezbjeđivali djelatnost društveno-političkih organizacija Posavsko-trebavski odred je toliko brojno narastao i sazio kroz borbena dejstva da je trebalo da preraste u višu taktičku jedinicu - brigadu. Međutim, već donijeta odluka morala je biti odložena, zbog dolaska jakih neprijateljskih snaga na odredsku prostoriju.

Treće poglavlje opisuje četveromjesečni boravak odreda u centralnoj Bosni, povratak u istočnu Bosnu i samostalna dejstva prema svojoj odredskoj prostoriji, koja je posjednuta jakim neprijateljskim snagama. U ovoj situaciji odred malog brojnog sastava egzistira kao jezgro koje je sposobno da primi nove borce kada stigne na svoju odredsku prostoriju.

Četvrto poglavlje opisuje djelatnost odreda pod operativnom komandom jedinica 23. i 25. divizije, borbe za oslobodjenje Posavine i Trebave i borbe za uništenje jake neprijateljske formacije u trouglu Bosne i Save u maju 1945. godine. Odred u ovom periodu ne vrši samostalne borbene radnje, već je u sastavu borbenog poretka viših jedinica.

Peto poglavlje govori o vojno-političkom značaju Posavsko-trebavskog odreda, a šesto sadrži spisak boraca odreda.

Najviše teksta posvećeno je periodu kada je odred bio na svojoj odredskoj prostoriji ili kada je djelstvovao prema njoj, a manje kada je bio van svoje odredske prostorije.

Druga i daleko važnija odrednica u ovakvom pristupu za pisanje monografije - je mali broj dokumenata koji je nastao u samom odredu. Tako, na primjer, postoje nekoliko dokumenata štaba Trebavskog NOP odreda, a nijedan dokument o petomjesečnom borbenom putu Posavskog NOP odreda. Takođe, postoji samo jedan izvještaj štaba Posavsko-trebavskog odreda za period od februara do aprila 1944. i dva izvještaja o boravku u srednjoj Bosni. Period od septembra 1944. do maja 1945. nešto je brojniji dokumentima, no i to su većinom obavještajni izvještaji i izvještaji o brojnom stanju. Svega sedam izvještaja iz tog perioda govore o borbenim dejstvima, a jedan o političkom radu. Nije sačuvan nijedan izvještaj štabova bataljona.

Odred nije nastao odjedanput, dolaskom operativnih jedinica NOV na tlo Posavine i Trebave, već je partijska i skojev-

ska organizacija strpljivim radom pripremala omladinu da popuni brigade i bude osnovna snaga za formiranje dva odreda kada jedinice NOV stignu u taj kraj. Zbog toga smo morali, makar ukratko, opisati događaje koji su prethodili stvaranju slobodne partizanske teritorije u Posavini i na Trebavi i formiranju Posavskog i Trebavskog odreda.

Da bi se mogla rekonstruisati vojno-politička situacija u Posavini i na Trebavi, u vrijeme kada je odred tu boravio, morali smo prikazati dejstva brigada i divizija kada su one, u okviru svojih zadataka, dolazile na to područje. Odred je tada dolazio pod njihovu operativnu komandu i izvršavao zadatke kao dio njihovog borbenog poretka. Ponekad se čini da je djeйстви-ма крупnijih jedinica poklanjano više prostora, što je razumljivo, jer su izvodile zamašnije akcije; a odredu je često postavljan zadatak koji su izvršavali bataljoni, a na kraju rata i čete viših jedinica. Odred je učestvovao u sastavu sedam divizija i dvanaest brigada narodnooslobodilačke vojske, odnosno JA u borbenim djeйстви-ма, većinom na tlu Posavine i Trebave ili prema njima.

Odred je obezbjeđivao slobodnu teritoriju Posavine i Trebave i time štutio i pomagao razvoj i rad narodnooslobodilačkih odbora i društveno-političkih organizacija. Zbog toga smo morali, ukratko, dati organizacionu strukturu i donekle djelatnost tih organizacija. Njihov rad smo doticali u onoj mjeri koliko je, po našem mišljenju, bilo dovoljno da se objasni dejstvo odreda kao vojnoteritorijalne jedinice. Za period od septembra 1943. do aprila 1944. godine, kada je postojala slobodna teritorija sa centrom u Gradačcu, dat je, u posebnom odjeljku, rad tih organizacija, a za kasniji period do kraja rata praćen je njihov rad kada su one zajedno sa odredom djelovale na privremeno oslobođenim dijelovima Posavine i Trebave. Podaci o radu društveno-političkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora nalaze se, uglavnom, u izvještajima Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu i Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu od avgusta 1943. do maja 1945. godine. O radu sreskih komiteta KPJ imamo izvještaje samo od aprila 1945. godine. Za rad organizacije SKOJ-a postoji nekoliko izvještaja Oblasnog komiteta SKOJ-a, a svega jedan izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a. O radu Okružnog narodnoos-

lobodilačkog odbora ima nekoliko izvještaja iz perioda septembar 1944 - maj 1945. godine. Nema nijednog izvještaja o radu sreskih narodnooslobodilačkih odbora. Također ne postoje izvještaji o radu Okružnog i sreskih odbora AFŽ. O radu tih organizacija podatke smo crpili iz izvještaja Okružnog i Oblasnog komiteta KPJ i iz listova »Front slobode«, »Naša borba« i »Žena kroz borbu«.

Svjesni smo da izvjesne događaje, i pored naše želje, nismo mogli dovoljno osvijetliti. To se ponajviše odnosi na ona pitanja o kojima nema dovoljno podataka u istorijskim izvorima i koja su izvan sfere vojnih dejstava. Nadamo se da će ova knjiga opravdati svoju namjenu i biti od koristi drugim autorima za slične poduhvate.

Dragocjenu pomoć u stvaranju monografije pružili su, u prvom redu, članovi Redakcije koja je formirana 1974. godine u sastavu: Boro Popović (predsjednik), Mehmedalija Tufekčić, Nikola Simić, Ivan Bumbulović, Ljubo Antić, dr Muhamed Kešetović, Nikola Bosić i Ilija Drinić, kao i sekretar Redakcije Uroš Goranović. Članovi Redakcije su inicirali rad na stvaranju rukopisa, pratili sve vrijeme njegovo nastajanje, temeljno analizirali svaki dio rukopisa, ukazivali na propuste i nedostatke i mnogo pridonijeli da tekst dobije konačan oblik, na čemu im najtoplije zahvaljujemo.

Podatke za pregled boračkog sastava odreda prikupljali su i provjeravali opštinski odbori SVBNOR-a opština Bosanski Samac, Brčko, Doboj, Gračanica, Gradačac, Modriča, Odžak, Orašje i Srebrenik u periodu od 1974. do 1983. godine. Zato im dugujemo posebnu zahvalnost. Također se zahvaljujemo komisijama za istoriju Komiteta SK BiH za opštine Bosanski Samac, Brčko, Doboj, Gračanica, Gradačac, Modriča, Odžak, Orašje i Srebrenik kao i brojnim pojedincima-borcima koji su nam davali korisne primjedbe i sugestije tokom rada na rukopisu.

Svoju zahvalnost dugujemo i recenzentima dr Zdravku Antoniću, general-potpukovniku Veljku Miladinoviću, dr Ibrahimu Karabegoviću i mr Rafaelu Brčiću koji su svojim primjedbama pružili znatnu pomoć na konačnom oblikovanju ovoga djela.

Takođe zahvaljujemo skupštinama opština Bosanski Samac, Brčko, Gračanica, Gradačac, Modriča, Odžak, Orašje i Srebrenik i Republičkom odboru SUBNOR-a BiH koji su finansijski pomogli rad na stvaranju rukopisa i štampanje knjige.

Na kraju zahvaljujemo Biblioteci »Ratna prošlost naših naroda i narodnosti« Vojnoizdavačkog zavoda, koja je omogućila da se rukopis pretoči u knjigu i time učini pristupačnim široj javnosti.

UVOD

Bosanska Posavina je prostrana ravnica, koja je omeđena sa zapadne strane obroncima Vučjaka, a sa južne i jugoistočne strane obroncima Trebave i Majevice. Idući ka zapadu, jugu i jugoistoku iz ravnice postepeno izrastaju niski brežuljci.¹

Trebava i Vučjak u vojničkom pogledu ne predstavljaju znatnu prepreku zbog svoje male dubine. Prostrani masiv Majevice čiji obronci dopiru do rijeke Save (na prostoru Brčko - Brezovo Polje) i dijele Posavinu od Semberije, znatno je pogodniji za izvođenje većih vojnih dejstava.²

Posavina i Trebava se odlikuju gustoćom rijeka i dječica. Rijeka Sava kod Bosanskog Šamca ulazi u svoj donji tok. Njena širina kod Bosanskog Šamca iznosi oko 200 m, a kod Brčkog oko 500 m. U svom toku, naročito između Bosanskog Šamca i Orašja pravi mnoge meandre, koji zajedno sa malim padom onemogućavaju brz protok vode. Zbog toga, pri visokom vodostaju, Sava preplavi obale i izlije se u, nezštićenu nasipima, ravnicu bosanske Posavine, gdje se dugo zadržava.³ Korito rijeke Bosne na pojedinim mjestima račva se u više rukavaca koji su od matice odvojeni šljunkovitim nasipima. Obale rijeke su joj lomljivije, obrasle žbunjem i vrbacima. Širina je promjenljiva sa padom od 0,8 m na 1 km. Od Modriče ka ušću, plavljenja su češća na prostoru oko 4

¹ Anton Melik, Jugoslavija - Zemljopisni pregled, Školska knjiga, Zagreb, 1952, str 197-198.

² Ivan Božić i Milan Knežević, Osnovi vojne geografije FNRJ, Vojno delo, Beograd, 1954, str. 160-166.

³ Anton Melik, n.d. str. 173-181.

km sa obje strane rijeke.⁴ Rijeka Tinja, koja izvire na jugozapadnoj strani Majevice, na svom toku dugom 93 km, veoma krivuda. Usljed neznatnog pada i niskog zemljišta, u svom donjem toku, pravi često i preko ljeta, velike poplave.⁵ U vrijeme visokog vodostaja rijeka i riječica u Posavini stvaraju se prostrane bare, pa je kretanje većih vojnih jedinica van puteva teško izvodljivo. Sava, Bosna i Tinja su veoma značajne u vojnom i privrednom pogledu, jer njihovim dolinama prolaze važne komunikacije. Rijeku Savu premošćuje željeznički i kolski most u Brčkom dug 755 m. Na rijeci Bosni su postojali drveni kolski mostovi u Bosanskom Šamcu i Modriči. Prvi je zapaljen u aprilu 1941. godine, a drugi su, u septembru 1943, porušile jedinice NOV-a. Na rijeci Tinji je bio most kod Skakave koji je 1943. godine porušen iz istih razloga. Na Savi i Bosni je bilo više skelskih prelaza, među kojima su najvažniji u Modriči, Bosanskom Šamcu i Orašju. Na Bosni je pri malom vodostaju bilo više gazova, koji su korišćeni za prelaz jedinice NOV iz istočne u srednju Bosnu i obratno.

Posavina je sa dva kraka bila povezana sa željezničkom prugom Beograd-Zagreb. Jedan krak je išao od Brčkog do Vinkovaca, drugi od Slavenskog Šamca do Vrpolja. Preko Brčkog i Bosanskog Šamca su se uglavnom izvozili poljoprivredni i stočarski proizvodi. Bosanski Šamac je bio putevima povezan sa svim mjestima u Posavini, a Brčko uz to još i sa Tuzlom i Bijeljinom. Od Bosanskog Šamca je preko Orašja išao put za Brčko, a ka jugu putevi ka Modriči i Gradačcu. Od Modriče, put se račvao na dva kraka i dolinom Bosne sa obje strane rijeke produžavao ka Doboju. Lijevi krak se u selu Podnovlje vezivao sa poprečnim putem koji je dolazio iz Dervente. Modriča je putem preko rijeke Bosne bila povezana sa Odžakom i selima na lijevoj strani Bosne, a putem koji je išao ivicom Panonskog bazena sa Gradačcem. U Gradačcu se sticalo više puteva. Pored onih za Šamac i Modriču, iz njega su polazili putevi preko Srebrenika ka Tuzli preko Srnica ka Gračanici i preko Gornjeg Žabara

⁴ Ivan Božić, Milan Knežević, n.d. str. 241.

⁵ Stanoje Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Bibliografski zavod d.d. Zagreb, 1929, knj. IV, str. 546.

za Brčko. Pravcem sjeveroistok-jugozapad Posavinu i Trebavu je presijecao put Brčko - Srnice - Gračanica - Doboj, koji je kao hipotenuza zatvarao trokut Posavine čije su dvije katete rijeke Sava i Bosna. U ratnim godinama 1941-1945. godine ovaj put igrao je važnu ulogu u vojnim djelstvima.

Prije drugog svjetskog rata, po popisu izvršenom 31. III 1931. godine, na teritoriji sreza Gradačac koji je ulazio u sastav Vrbaske banovine, živjelo je 70.498 stanovnika, a na teritoriji sreza Brčko, koji je ulazio u sastav Drinske banovine živjelo je 77.962 stanovnika. Na osnovu prirodnog priraštaja od 1,2% i drugih izmjena nastalih u periodu između 1931. i 1939. godine proizlazi da je 1939. godine u gradačaćkom srezu živjelo 80.115, a u brčanskom 97.894 stanovnika. U oba sreza ukupno je bilo 178.009 stanovnika.⁶ S obzirom da su dijelovi Posavine i Trebave ulazili u sastav i susjednih srezova, može se izvesti zaključak da je na teritoriji koja je, u toku narodnooslobodilačkog rata, konstituisana kao vojna, politička i administrativna cjelina, živjelo oko 180.000 stanovnika. Posavina je, po broju stanovnika na 1 km², najnaseljenije područje u Bosni i Hercegovini. U oba sreza bilo je oko 40% Hrvata, 35% Srba, 24% Muslimana i 1% pripadnika ostalih naroda i narodnosti. Od ukupnog aktivnog dijela stanovništva Bosne i Hercegovine, prema pomentom popisu, 83% se bavilo poljoprivredom, 7,2% radilo u industriji i zanatstvu, 4,1% u trgovini i bankarstvu, 3,1% slobodnim zanimanjima i 2,2% ostalim poslovima.⁷

U Posavini i na Trebavi preko 75% površina su predstavljale oranice. Glavni ratarski proizvod bio je kukuruz, kojim se hranio najveći broj stanovnika, a izvezio se u znatnim količinama. Pšenica je sijana na dvostruko manjim površinama nego kukuruz. Od industrijskih biljaka gajene su uljana repica, konoplja, lan, šećerna repa i duvan (u okolini Orašja). Na čitavom području povrtlarstvo je bilo znatno razvijeno. Trebavsko i majevičko povrće obiluje velikim procentom zemljišta pod voćnjacima, najviše pod šljivama. Niski prinosi poljoprivrednih kultura uveliko su bili uslov-

⁶ Brčko, srez i grad, Beograd, 1939, str. 22-23.

⁷ Dr Zdravko Antonić, Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni, 1941, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973, str. 16.

ljeni čestim poplavama, usitnjenosti posjeda, odsustvom agrotehničkih mjera, nedostatkom reprodukcionog materijala i poljoprivrednih mašina i alata, opštim siromaštvom i niskim obrazovnim nivoom stanovništva.⁸ Stočarstvo je bilo srazmjerno manje razvijeno i uglavnom štalskog tipa. Najviše je bilo svinja, zatim goveda i konja, a najmanje ovaca i koza. Peradarstvom se bavio znatan dio ženskog stanovništva.

Posavina i Trebava nemaju rudnog blaga i prostranih šumskih kompleksa, pa se zbog toga, na njihovom području, nisu mogla razviti veća industrijska preduzeća. Na osnovu prerade žitarica i voća razvila su se manja preduzeća. Parni mlinovi su postojali u Brčkom, Modriči, Odžaku i Gradačcu, a etivaže šljiva u Brčkom i Bosanskom Šamcu. U Brčkom je postojala i manja fabrika ulja i špirita, zatim pilana i fabrika čarapa. Posavina je bogata glinom, pa su nikle ciglane u Brčkom, Orašju, Gradačcu i Bosanskom Šamcu. U dolinama rijeka i riječica bilo je puno vrba i šiblja što je uslovalo razvoj korparstva. Žene Posavine i Trebave su izrađivale mnoge predmete narodne radinosti, osobito dijelove odjeće i prostirke.⁹

Nasuprot slaboj zastupljenosti industrijskih preduzeća, u varošicama je bilo dosta zanatskih radnji, koje su služile podmirenju potreba gradskog i seoskog stanovništva.

Relativno dobre saobraćajne veze i njihova povezanost sa magistralnim putevima i željeznicom, te razvijen riječni transport pogodovali su razvitku trgovine. Već krajem 18. vijeka kao trgovački centri razvijaju se Brčko, Gradačac, Gračanica i Modriča, a u drugoj polovini 19. vijeka pridružuju im se, nova naselja - Bosanski Šamac i Orašje.¹⁰ U velikim količinama se izvozi kukuruz i suha šljiva, a u znatnim svinjama, goveda i sirovo voće. Uvoze se industrijski proizvodi i kolonijalna roba čija je potrošnja bila znatna. Izvozno-uvoz-

⁸ Isto, str. 17.

⁹ Antun Melik, n.d. str. 221-223.

¹⁰ Godine 1862. uspostavljena je parobrodsko linija Brčko-Beograd-Oršava-Galac, a od 1879. u Brčkom redovno pristaju brodovi Dunavskog parobrodskog društva. Željeznička pruga Brčko-Vinkovci podignuta je 1894. godine, a uskoro i pruga Vrpolje-Šamac (Enciklopedija Jugoslavije, ' knj. 2, str. 191).

nim poslovima bavili su se trgovci na veliko koji su posjedovali znatan kapital. Brčko je drugo mjesto u Bosni i Hercegovini koje je dobilo novčani zavod - banku. Kasnije su otvorene filijale i ekspoziture banaka iz Zagreba i Sarajeva, a poslije 1918. godine i iz Beograda.

Agrarnom reformom 1920. godine begovima su oduzeta kmetska selišta, a 1921. i begluci. Time su bili ukinuti feudalni odnosi. Tada se naglo razvija trgovačka buržoazija, osobito iz redova onih koji su se bavili izvoznim poslovima i otkupljivali, na veliko, kukuruz, šljivu i stoku. Trgovačka buržoazija nije birala sredstva da se što više obogati. Ona se bavi lihvaranjem, kupuje žito u ljeto i jesen jeftino, a u zimu i proljeće ga prodaje seljacima od kojih ga je kupila po znatno višim cijenama, ili im ga daje na zajam uz veliku kamatu. Od veletrgovaca je bila zavisna masa malih trgovaca, koji su robu uzimali na kredit uz veliku kamatu." Pojavili su se u znatnom broju i seoske gazde - polugrađani-poluseljaci, produžena ruka trgovaca na veliko u eksploataciji seoskog stanovništva.

Ranije kreditno solventni seljaci uvučeni su u dugove kod gradskih i seoskih lihvara i kod banaka, osobito kod Državne hipotekarske banke, Privilegovane agrarne banke iz Beograda, Zemaljske banke iz Sarajeva i Prve hrvatske štedionice iz Zagreba.

Seljak je u to vrijeme bio ekonomski uveliko zavisan, vezan dugovima i mjenicama, opterećen velikim porezima, živeći na usitnjenom posjedu koji je često bio izložen poplavama, sušama i drugim nedaćama. Da bi se održali i izbjegli eksploataciju, seljaci u posavskim i trebavskim selima su stvarali zemljoradničke zadruga.

U najtežem položaju su bili najamni radnici i bezemljaši, često ista lica. Seoski nadničari radili su po cio dan za bijednu nadnicu od 4 do 5 dinara. Mnogi su odlazili na kopanje kanala i kao sezonski poljoprivredni radnici u Slavoniju i Vojvodinu.¹²

¹¹ Cvijetin Mijatović, O revolucionarnom radničkom pokretu u Tuzli od 1929. do 1937. Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji - Univerzal, Tuzla, 1979, knj. 1, str. 460-461.

¹² Građa za monografiju - Bosanski Šamac i okolina, str. 52.

U gradovima je većina radnika radila na sezonskim poslovima kao što su pakovanje, dorada i prerada šljiva, utovar i istovar obično rasutog tereta, splavarenje i ribarenje. To su bili nekvalifikovani radnici koji su egzistirali čekajući svakodnevno da dobiju posao, kako bi tog dana mogli da nahrane svoje mnogočlane porodice. U gradove su dolazili osiromašeni seljaci, nadajući se da će tu moći, zaraditi koru hljeba. U teškom položaju su bili šegrti i kalfe, koji su kod svojih poslodavaca radili uz ponižavajuće uslove i po 12 časova dnevno.

Zbog opšte privredne stagnacije i pojave konfekcije, mnoge zanatlije su zatvarale svoje radionice, osobito obućari, krojači i opančari. Sve je više bilo siromaštva, kako po gradovima tako i po selima. Životarilo se u opštoj privrednoj stagnaciji, bez perspektive. Time je naročito bila pogođena omladina. Zbog opšte situacije u zemlji rađao se kod omladine otpor prema postojećem stanju i društvu i prijemčivost za ideje koje su propagirale promjenu takvih prilika i odnosa u društvu.

Zdravstvena zaštita stanovništva bila je na niskom nivou. U Brčkom je postojala bolnica malog kapaciteta, a u drugim mjestima ambulante smještene u malim, za tu svrhu neprikladnim prostorijama. Njih je opsluživao mali broj zdravstvenih radnika. Umiralo se u velikom broju, ne samo od tada opake bolesti - tuberkuloze pluća, nego i tifusa, tetanusa, šarlaha, difterije i dizenterije. U selima oko Gradačca i Srebrenika bilo je mnogo oboljelih od endemskog sifilisa, a u selima uz Bosnu i Savu oboljelih od trahoma. Uslijed nedostatka zdravstvene zaštite, nehigijenskog načina življenja i stanovanja, zaostalosti u zdravstvenom vaspitanju, smrtnost odojčadi bila je vrlo velika, a odnos između živorođenih i umrlih je bio također izrazito nepovoljan.

U oblasti kulturno-prosvjetne djelatnosti područje Posavine i Trebave bilo je na nivou ostalih krajeva sjeverne Bosne. U zadnjim decenijama turske vladavine počele su se otvarati osnovne škole pretežno uz crkve i manastire. Prva osnovna škola otvorena je 1821. u Tolisi kod Orašja. Poslije nje, otvorene su osnovne škole u Brčkom, Modriči, Gračanici,

Bijeloj, Odžaku, Obudovcu, Domaljevcu, Bukviku i drugim naseljima.¹³ Dolaskom austrougarske vlasti počela se stvarati mreža državnih osnovnih škola. U tom periodu je u brčanskom srezu podignuto 18 osnovnih škola i jedna građanska škola. Između dva svjetska rata podignuto je nekoliko osnovnih škola: Građanska škola trgovačkog smjera u Gradačcu, Trgovačka akademija i Niža gimnazija u Brčkom i ženske stručne škole u Brčkom, Modriči i Bosanskom Šamcu.¹⁴

Kulturno-prosvjetni rad se odvijao u malom krugu ljudi, u društvima koja su organizovana na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Najčešće postavljena na konzervativnoj i tradicionalističkoj bazi umjetničko-prosvjetna djelatnost je bila pocijepana na tri nacionalne cjeline u kojima su se okupljali isključivo pripadnici jednog naroda ne miješajući se međusobno. U godinama pred rat u nekim od tih društava primjetan je uticaj demokratskih, antifašistički orijentisanih intelektualaca koji su, kroz rad u tim društvima, širili napredne ideje.

Dolaskom novih, naprednih ljudi u bosanske kasabe, počinju se otvarati čitaonice i stvarati društva prijatelja književnosti. Čitaju se djela sa socijalnom tematikom i djela teoretičara marksizma. Tako su sticana početna saznanja o osnovama dijalektičko-materijalističkog pogleda na svijet. Nikla su i mnoga zanatlijska društva koja su često bila mjesto za okupljanje i organizovanje mladih radnika. Pored ovih postojala su razna lokalna društva koja su svoju djelatnost razvijala na humanitarnoj osnovi i na polju širenja pismenosti i prosvjete.

Nakon stvaranja zajedničke države 1918. godine u Bosni i Hercegovini nije postojala jedna buržoazija, nego tri u mnogo čemu suprotstavljene - srpska, hrvatska i muslimanska.

Srpska buržoazija se u cjelini orijentisala prema građanskim strankama u Srbiji, zalagala se za sprovođenje njihovih ideja i programa. Ona se, u prvo vrijeme, opredjeljivala za Radikalnu stranku, a kasnije za Jugoslovensku nacionalnu stranku (JNS) i na kraju za Jugoslovensku radikalnu zajed-

¹³ Brčko - srez i grad, str. 21.

¹⁴ Enciklopedija Jugoslavije, knj. 2, str. 64-70.

nicu (JRZ). Manji broj se opredjeljivao za Demokratsku stranku i Zemljoradničku stranku. Kandidat Zemljoradničke stranke, sveštenik Svetozar Lazarević koji je pripadao njenom lijevom krilu i isticao se svojim naprednim stavovima imao je znatan broj pristalica u selima oko Bosanskog Samca, Orašja i Brčkog. Za srpski narod ujedinjenje je predstavljalo ovaplođenje njegove ideje o zajedničkoj državi, ali što je vrijeme više prolazilo i što su, sve više, na površinu izbijali klasni interesi srpske buržoazije, raspoloženje je usahnjivalo, da bi se kasnije pretvorilo u opoziciju prema vladajućem sloju.

Hrvatska buržoazija je ispoljavala svoju političku aktivnost u Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS). Kako je u toj stranci, poslije ubistva Stjepana Radića, preovladao uticaj krupne buržoazije i klerikalnih elemenata i prešutkivan socijalni dio programa, hrvatske mase su sve manje bile zagrijane za političke poteze vodstva, iako su disciplinovano glasale za kandidate koje je istaklo vodstvo stranke. Hrvatsko stanovništvo u Posavini nije bilo oduševljeno niti je nešto očekivalo od sporazuma Cvetković-Maček. To se najbolje moglo vidjeti u junu 1940, na zboru u Domaljevcu, gdje je bilo prisutno više hiljada ljudi. Prisutni su nijemo slušali govornike iz vodstva stranke, sve dok Antun Tuna Babić, seljak iz istočne Slavonije, narodni poslanik sa lijevog krila stranke, nije počeo govoriti o teškom položaju seljaštva i o problemima koji ga tište.

Srpska i hrvatska buržoazija su smatrale Muslimane isključivo kao vjersku grupaciju koju treba pridobiti za sebe. Muslimanska buržoazija, koristeći se nezadovoljstvom muslimanskog stanovništva zbog njegovog položaja u novoj državi, je uspjela da ono, u ogromnoj većini, dugo vremena prihvata politiku i akcije Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO). Muslimani su sve više uviđali da vodstvo JMO gleda samo svoje klasne interese i da raspoloženja muslimanskog stanovništva koristi u svojim pogadanjima sa predstavnicima srpske i hrvatske buržoazije oko podjele položaja i privilegija.

Građanske partije u Bosni i Hercegovini, stvorene na nacionalno-vjerskoj osnovi, propovijedale su nacionalizam i

šovinizam i bile obojene političkim konzervativizmom i vjerskom netolerancijom. Kada je sporazumom Cvetković-Maček, u jesen 1939, podijeljena teritorija Bosne i Hercegovine između srpske i hrvatske buržoazije, došlo je do novog zaostřavanja međunacionalnih odnosa. Hrvatski nacionalisti u Bosni i Hercegovini su likovali, srpski bučno protestvovali i pozivali u pomoć vodstvo Srpskog kluba iz Beograda, a muslimanski su zaboravili parolu o autonomiji Bosne i Hercegovine i priklonili se postojećem stanju. Jedino je dosljedna ostala Komunistička partija Jugoslavije koja se zalagala za narodnu autonomiju Bosne i Hercegovine u okviru borbe za demokratiju i nacionalnu ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije, protiv raskidanja cjeline teritorije Bosne i Hercegovine, za ravnopravnost i slobodu sva tri njena naroda. Posebnu aktivnost na tom polju ispoljila je bosansko-hercegovačka studentska omladina sa fakulteta u Beogradu i Zagrebu koja se preko svoja tri otvorena pisma, sa potpisima, javno izjasnila za federalistički pristup u odnosu na autonomiju Bosne i Hercegovine. Ta pisma su odigrala vidnu ulogu u spoznaji i političkoj orijentaciji širokih slojeva omladine u Bosni i Hercegovini u događajima koji su slijedili.

Iz redova Srba, Muslimana i Hrvata u Bosni i Hercegovini rađa se radnička klasa i nova inteligencija koja traži nove puteve u rješavanju nacionalnih i socijalnih pitanja i nalazi ih u učešću u radničkom pokretu, u politici i akcijama Komunističke partije Jugoslavije.¹⁵

Socijalističke i slobodarske ideje koje je krajem 19. vijeka propovijedao istaknuti borac za demokratske slobode i narodna prava Vaso Pelagić, rodnom iz Gornjeg Žabara (Pelagićevo), nalazile su plodno tlo u posavskim i trebavskim selima. Njegove knjige »Umovanje zdravog razuma«, »Istorija bosansko-hercegovačke bune« i druge, našle su svoje

¹⁵ Dr Zdravko Antić, n.d. str. 24-26.

mjesto u kućama mnogih Poisavaca i Trebavaca, a njihov sa-
držaj i ideje su prihvatale mnoge generacije.¹⁶

Početak 20. vijeka na političku pozornicu Bosne i Hercegovine stupa radnička klasa koja se organizuje u Glavni radnički savez Bosne i Hercegovine 1905. godine, a potom u Socijal-demokratsku stranku Bosne i Hercegovine, 1909. godine. Jedan od njenih osnivača i neumorni organizator i propagator bio je Mitar Trifunović - Učo rodnom Brvnika u Posavini. Kao član Glavnog odbora stranke on 1911. godine dolazi na rad u Tuzlu i tuzlansku oblast da organizuje mladu bosansku radničku klasu koju su strani kapitalisti eksploatisali. Za razliku od mnogih rukovodećih ljudi svoje stranke, koji su svoju djelatnost usmjerili isključivo prema radničkoj klasi, Učo nije zapostavio politički rad među seljaštvom, jer je shvatio njegov položaj, smatrao ga saveznikom radničke klase i zalagao se za rješavanje seljačkih pitanja (kao što je kmetstvo).¹⁷ Dolazio je u mnoga mjesta i sela u Posavini, sastajao se sa svojim pristalicama i držao političke zborove. Poslije završetka I svjetskog rata Učo se vraća u Tuzlu, stvara prve organizacije Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) a poslije Vukovarskog kongresa na kome je prisustvovao, organizacije KPJ. U godinama revolucionarnog vrijetla Učo predvodi radničku klasu Tuzle i okoline u mnogim štrajkačko-tarifnim akcijama. On se neumorno bori za veća prava radnika i seljaka, a protiv vlasnika fabrika i nenarodne vlasti koja svojim aparatom prinude fizički i politički štiti eksploataciju. On je, uz Đuru Đakovića, idejni i stvarni vođa štrajka rudara, kada je došlo do sukoba između rudara i žandarma, poznatog po imenu Husinska buna. Mitar Trifunović Učo nije bio samo predvodnik i organizator klasnog radničkog pokreta u sjeveroistočnoj Bosni, nego i neumorni revolucionar koji je ideje socijalizma smjelo, otvoreno i vrlo jasno i konkretno propovijedao i nastojao da ih prihvate široke narodne mase. On je kao pravi narodni tribun nastupao na mnogim politi-

¹⁶ Enciklopedija Jugoslavije, knj. V, str. 101.

¹⁷ Dr Ibrahim Karabegović, Revolucionarna djelatnost Mitara Trifunovića u radničkom pokretu, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, Univerzal, Tuzla, 1979, knj. 1, str. 274.

čkim zborovima u Tuzli, Doboju, Brčkom, Bijeljini, Gradačcu i na skupovima u mnogim selima. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu izabran je na listi Komunističke partije Jugoslavije za narodnog poslanika.¹⁸

U *Brčkom* je 1. maja 1919. godine formirana prva mjesna organizacija Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). U nju su ušli Meho Ahmetović, Mihajlo Hajduk, Božo Bašić, Mevla Ahmetović, Todor Zorić i Filip Filipović. Ubrzo poslije toga, uz pomoć Mitra Trifunovića Uče, formirane su sindikalne organizacije obućara, abadžija, stolara, građevinskih i komunalnih radnika koje su u početku imale 160 članova. Slijedeće, 1920. godine, broj članova se udvostručio. Formirana je i obućarska zadruga. Sekretar brčanske partijske organizacije Meho Ahmetović je učestvovao na Kongresu ujedinjenja, a na Vukovarskom kongresu, na kojem je KPJ dobila taj naziv, iz Brčkog su učestvovali Meho Ahmetović, Mihajlo Hajduk i Filip Filipović kao delegati brčanske partijske organizacije koja je tada imala 50 članova. Poslije kongresa delegati iz Bosne i Hercegovine proveli su u Brčkom dva dana kao gosti svojih brčanskih drugova.

Nakon proglašenja Obznane (30. XII 1920. god.) i Zakona o zaštiti države (2. VIII 1921.) koje je buržoazija donijela da bi slomila narastajući otpor radnika i uticaj KPJ na narodne mase, u ovom kraju, kao i drugdje u zemlji, jenjava revolucionarno vrijeenje. Zabranjena je djelatnost KPJ i svih radničkih organizacija, pa zbog toga dolazi do hapšenja i progona komunističkih aktivista u Brčkom, zatvaranja Radničkog doma, rasturanja obućarske zadruge i raspuštanja sindikalnih organizacija. Pred tim represalijama neki aktivisti povlače se iz političkog života i sindikalne borbe. Znatno smanjena aktivnost odvija se preko Nezavisnih radničkih sindikata. U periodu od 1927. do 1928. dolazi do izvjesnog oživljavanja partijskog rada poslije pisma Izvršnog komiteta Kominterne, upućenog na osnovu poznatih stavova 8. konferencije zagrebačkih komunista. U Brčkom je tada formirana organizacija KPJ u koju su uključeni Todor Zorić, Alija

¹⁸ Isto, str. 275-276.

Travanjkić, Ivica Đermanović, Ahmet Kobić, Martin Volovski, Ibro Omerbašić, Huso Burić-Babura, Husein Burić, Safet Salihodžić i Safet Pašalić.¹⁹

Proglašenjem šestojanuarske diktature 1929. godine komunisti *su* se našli na još većem udaru policije. Policija hapsi u Bosanskom Šamcu Mitra Trifunovića Uču i Sud za zaštitu države osuđuje ga 7. II 1930. na 2 godine robije. U Brčkom je uhapšen Safet Pašalić i sproveden u zatvor u Sarajevo. Komunisti koji nisu uhapšeni, pokušavaju da ožive rad partijskih organizacija, te aprila 1932. u Sarajevu održavaju partijsku konferenciju (treću po redu), na kojoj je kao delegat brčanske partijske organizacije učestvovao Ahmet Kobić Kobo. Međutim, uskoro, u decembru iste godine, dolazi do velikih hapšenja koja su zahvatila sve radničke centre u Bosni i Hercegovini. Tada su u Brčkom uhapšeni i od Suda za zaštitu države osuđeni Ahmet Kobić i Ivica Đermanović na tri godine robije, Safet Salihodžić i Mihajlo Hajduk na dvije, Hasan Burić na godinu i po, Josip Oks na godinu dana robije i Ilija Šestić na 10 mjeseci zatvora.²⁰

U godinama neposredno pred rat političko neraspoloženje protiv režima prožimalo je dobar dio naroda, naročito omladine. Ono je izviralo iz mnoštva neriješenih nacionalnih i socijalnih pitanja. Period diktature je, svojim dugim postojanjem, nagomilao toliko ozbiljnih problema koje režim nikako nije mogao niti znao da riješi. Politička svijest naroda se kroz vlastita iskustva mijenjala mnogo brže nego ranije. Narod više nije vjerovao golim i lažnim obećanjima buržoaskih političara. Razvijalo se široko opoziciono mnjenje. Time su se pred KPJ objektivno stvorile perspektive jačanja njenog političkog ulicaja i bržeg sluiranja organizaciju KPJ i SKOJ-a u gradovima i selima.

Počevši od 1938. godine, u sklopu opšte koncepcije ostvarivanja i jačanja uticaja KPJ, koje je počelo novo partijsko rukovodstvo na čelu sa Josipom Brozom Titom i u Bosni i Hercegovini dolazi do oživljavanja djelatnosti KPJ na novim

¹⁹ Safet Pašalić, Otrgnuto od zaborava, članak pripremljen za ediciju Brčko u ratu i revoluciji.

²⁰ Asim Mujkić, Osvrt na radnički pokret u Brčkom između dva rata, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, knj. 1, str. 806-812.

osnovama. Uz pomoć komunista, prvenstveno studenata Beogradskog univerziteta, koji su odgajani u duhu novog shvatanja mjesta i uloge Partije u narodu, i imali znatno iskustvo u političkom radu i borbi, ubrzo se stvaraju mjesne i kasnije oblasne organizacije Partije i SKOJ-a.²¹ Novi duh je time počeo da prodiere u partijske i skojevske organizacije u Bosni i Hercegovini.

U istočnu Bosnu dolaze Cvijetin Mijatović, Uglješa Danilović, Borisa Kovačević i Rato Dugonjić, koji sprovodeći direktive CK KPJ, stvaraju partijske i skojevske organizacije, uspostavljaju njihova rukovodstva i usmjeravaju ih u svakodnevnu aktivnu političku i sindikalnu borbu. Partija prodiere u nova područja, komunicira sa narodom i obavještava ga o političkim događajima, a SKOJ sve više okuplja i organizuje omladinu i usmjerava je u antifašističku i revolucionarnu borbu.

Brčanska partijska organizacija jača svoj ugled u gradu i selima i vodi niz političkih akcija kao što su: pomoć španskom narodu, borba za dozvolu povratka u domovinu španskim borcima poslije poraza revolucionarnih snaga u Španiji; za ukidanje koncentracionih logora u koje je policija, po ugledu na njemačke naciste, strpala mnoge komuniste; za podršku narodima Čehoslovačke pred njeno pokoravanje itd.²²

Komunisti uporedo razvijaju snažnu djelatnost kroz URS-ovu sindikalnu organizaciju, organizujući tarifno-štrajkačke akcije. Tako je više stotina transportnih radnika 25. jula 1938. godine obustavilo rad tražeći veće nadnice i snošljivije uslove rada. Štrajkačima su punu pomoć pružili radnici drugih struka i mnogi građani. Poslodavci su morali prihvatiti zahtjeve štrajkača i radnici su se vratili na posao.

Radi okupljanja, organizovanja i obrazovanja radnika ponovo je otvoren Radnički dom i u njegovom sastavu Radnička biblioteka, koja je imala preko 2.000 knjiga i brošura i bila jedina ustanova te vrste u gradu. Preko biblioteke popularisane su knjige naprednih pisaca i časopisi socijalis-

²¹ Dr Zdravko Antonić, n.d. str. 38-39.

²² Asim Mujkić, n.č. str. 818-814.

tičke orijentacije, a ujedno je služila kao pogodno legalno mjesto gdje se mogla proučavati marskistička literatura i okupljati članovi KPJ i SKOJ-a.

Djelovanjem komunista stvoreno je 1938. godine Radničko kulturno-umjetničko društvo Vaso Pelagić, koje je u svoje redove okupilo mnoge građane, ponajviše omladinu. Društvo je imalo više sekcija i dalo je veliki broj priredbi u gradu i selima na kojima su, uz prigodan program, propagirane ideje i ciljevi, za koje se KPJ u svojoj politici zalagala.²³

Partijska organizacija se učvrstila i postala brojnija prijemom novih članova koji su bili prethodno provjereni kroz izvršavanje mnogobrojnih često teških zadataka. U periodu između 1935-1941, primljeno je u članstvo KPJ 20 članova. U Brčkom je prvo 1940. godine stvoren Mjesni komitet, a zatim i Sreski komitet KPJ,²⁴ koji je razvijao djelatnost i održavao veze sa mnogim naprednim ljudima na teritoriji brčanskog sreza u Bosanskom Šamcu, Orašju, Ražljevu, Bukviku, Čeliću, Vražićima i drugim naseljima. Pod uticajem Naste Nakića u Bukviku je stvoreno široko opoziciono raspoloženje prema organima vlasti, pa je često dolazilo do sukoba između mještana i organa vlasti. Žandarmi su se naročito okomili na familiju Kaurinovića, posebno na Petra. Došlo je i do fizičkog obračuna, pa su žandarmi morali pobeći. Nasto je oformio skromnu čitaonicu u kojoj su se mogla naći djela mnogih naprednih pisaca. Svoje glavne oslonce Nakić je našao u omladincima Petru Kaurinoviću, Janku Vasiću i Jakovu Mitroviću. Brčanski sreski komitet je također održavao kontakte sa komunistima u Bijeljini, Gradačcu i Tuzli. U Sreskom komitetu Nasto Nakić je bio sekretar, a članovi: Ahmet Kobić, Boriša Kovačević, Pero Čuskić, Milan Marinović i Haris Suljić.

Skojevska organizacija u Brčkom, formirana 1939. godine, razvila je veoma živu aktivnost na pridobijanju, okupljanju i organizovanju omladine za ideje socijalizma i demok-

²³ Ljubinka Bašović, Prilog istraživanju radničkih biblioteka i čitaonica u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata (1918-1941), Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo 1979, str. 225-226.

²⁴ Asim Mujkić, n.č. str. 814-815.

ratije, a protiv fašističke i nacističke ideologije i njihovih pristaša ljotićevaca i frankovaca. Skojevci su djelovali i imali snažan uticaj u kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima omladine. Na mnogim izletima, priredbama, gostovanjima, kroz razgovore, programe priredbi i manifestacije, propagirane su socijalističke ideje. Skojevska organizacija Brčkog održavala je veoma tijesne kontakte sa bijeljinskom skojevskom organizacijom. Došlo je do međusobnih kontakata i bližeg upoznavanja. U gradu je organizovana velika proslava 1. maja 1940. godine. Omladinci su zajedno sa članovima Partije i ostalim pristalicama socijalističkih ideja organizovali izlet na kojem je bilo izvedeno nekoliko uspješnih prigodnih programskih tačaka.

Organizacija je pred rat narasla na oko 40 članova, formirano je više aktiva, zatim Mjesni i Sreski komitet SKOJ-a. Na kursu za skojevske rukovodioce Bosne i Hercegovine, koji je održan početkom avgusta 1940. godine, u šumi Pašljani iznad sela Vesela kod Bugojna, među 70 polaznika bili su i predstavnici brčanske skojevske organizacije, Nasto Nakić i Tihomir Vraštanović. Taj kurs je mnogo značio za sticanje saznanja i praktičnog iskustva u radu sa omladinom, pred sudbonosne događaje koji su slijedili 1941. godine. Treće otvoreno pismo bosansko-hercegovačke omladine pod naslovom »Protiv rata!«, »Za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda!«, »Za autonomiju Bosne i Hercegovine!« potpisali su, pored ostalih, i studenti iz Brčkog: Simo Petrović, Branko Repić, Olga Nakić, Radivoje Pavlović, Moriš Papo i Vojislav Magazinović.

Poslije povratka sa robije, septembra 1931. godine, Mitar Trifunović Učo je konfiniran, prvo u svoje rodno selo Brvnik, pa onda u Bosanski Šamac, malo mjesto koje tada nije imalo ni 3.000 stanovnika. Učo je prvo vrijeme morao biti veoma obazriv i indirektno djelovati. Vremenom je upoznao sredinu, koja se navikla na njega, a policija je postala manje podozriva jer nije mogla primijetiti ništa sumnjivo u njegovom ponašanju. Kada se zaposlio u Srpskoj zemljoradničkoj kreditnoj žitarskoj zadruzi, ukazala se šira mogućnost kontaktiranja, jer su mu ljudi prilazili kao obraz-

ovanom i dobronamjernom čovjeku i tražili pomoć i savjet. Učio je vremenom upoznao mnoge ljude i ocijenio kome može prići. Često je kontaktirao sa Hasanom Zaimovićem, učesnikom oktobarske revolucije, Acom Đorđevićem, Brankom Miljkovićem i Spasojem Uinčićem na koje je prenosio svoja politička ubedenja. Održavao je veze sa tuzlanskom partijskom organizacijom i partijskim radnicima iz drugih mjesta koji su dolazili u Bosanski Šamac. Pod Učiniim uticajem je novembra 1938. godine u Bosanskom Šamcu formirana URS-ova sindikalna podružnica obalskih radnika i uskoro je njih 100 stupilo u štrajk, tražeći sklapanje kolektivnog ugovora. Krajem 1940. obalski radnici su ponovo štrajkovali tražeći povećanje nadnica i poboljšanje uslova rada.²⁵ Po Učinom savjetu jedan broj ljudi u Bosanskom Šamcu bio je pretplaćen na list »Narodne novine« koji je u Zagrebu izdavao Božidar Adžija. Jedan broj žena bio je pretplaćen na napredni časopis »Žena danas«. U selu Pisarima zalaganjem naprednih seljaka otvorena je čitaonica koja je raspolagala mnogim knjigama i časopisima koji su bili na indeksu zabranjenih publikacija.

U Modriču, Odžak i okolna sela prije rata su često dolazili aktivisti radničkog pokreta i ljudi naprednih političkih pogleda, rodom iz ovog kraja. Oni su vršili znatan politički i kulturni uticaj na svoje mještane. Povezivali su se sa ljudima koji su bili demokratski i antifašistički orijentisani i politički djelovali u svom rodnom kraju. To su u prvom redu bili Risto Mikičić, dr Mustafa Mujbegović i Uglješa Danilović.

Risto Mikičić je u prvim godinama šestojanuarske diktature rukovodio partijskom organizacijom u Sarajevu. U aprilu 1932. učestvovao je na pokrajinskoj konferenciji bosanskohercegovačkih komunista koju je sam pripremao, a koja se, pored ostalog, bavila pitanjem stvaranja posebnog partijskog rukovodstva za Bosnu i Hercegovinu. Tada je izabran za sekretara pokrajinskog rukovodstva. Uhapšen je u

²⁵ dr Ibrahim Karabegović, n.čl.str. 301-304; Građa za monografiju Bos. Šamca i okoline, str. 65, Radmilo Kljajić, Narodni i radnički tribun Mitar Trifunović Učo, Politika od 6. do 16. marta 1980. godine.

poznatoj provali decembra 1932. godine. Osudio ga je Sud za zaštitu države na 8 godina zatvora.²⁶

Dr Mustafa Mujbegović pripada plejadi narodnih ljekara koji su svojim ljudskim i intelektualnim kvalitetima, u ondašnjoj sredini uživali veliko poštovanje i mogli ostvariti znatan politički uticaj. Studirajući u Beču rano se uključio u veoma razvijenu aktivnost studenata - marksista i kao kurir jugoslovenskog partijskog rukovodstva, koje se u to vrijeme nalazilo u Beču, često, po zadacima, putovao u Jugoslaviju. Kasnije u Tuzli, kao ljekar i pogodna partijska ličnost radi na mnogim sektorima partijsko-političkog rada. Javnim istupima, predavanjima i drugim načinima, koristeći se svojim ljekarskim, prijateljskim i rođaćkim vezama, širio je socijalističke ideje i imao vidan uticaj ne samo u Tuzli nego i u svojim rodnim Tarevcima, Modriči, Gradačcu i okolnim selima. Ljudi su znali da je po ubeđenju komunista, slušali ga, i vjerovali da je istina i pravo ono što govori.²⁷ U ljeto 1939. godine aktivisti KPJ su organizovali štrajk radnika na Pustari, sa zahtjevima da im se povise nadnice i ograniči radni dan na 12 časova. I pored represalija od strane žandarma i organa vlasti, štrajk je uspio.

Uglješa Danilović je u svojim čestim putovanjima po Bosni i Hercegovini, kao član najvišeg partijskog rukovodstva za BiH, dolazio u svoju rodnu Gnionicu, Odžak i Modriču, sastajao se s naprednim ljudima i usmjeravao njihovo političko djelovanje.

U pustari »Petar Mrkonjić« u Modriči radili su Vjekoslav Bakulić,²⁸ Mihailo Klajn,²⁹ Vojo Stupar i Josip Rolih. Bakulić i Klajn, članovi KPJ, bili su povezani sa osiječkom partijskom organizacijom i odatle donosili marksističku literaturu koju su davali na čitanje ljudima sa kojima su bili povezani. Zbog širenja marksističke literature u Modriči žandarmi su 1935. godine izvršili pretres u kući Mustafe Gra-

²⁶ Vlajko Begović, Orijentacija na oružani ustanak partijske organizacije BiH u periodu 1930-1932, Pregled br. 10, Sarajevo, 1969, str. 308-318.

²⁷ Abdulah Sarajlić, Zapis o doktoru Mujbegoviću, Tuzla u radničkom pokretu i »revoluciji«, knj. 1, str. 431-437.

²⁸ Istaknuti partijski rukovodilac u Slavoniji. Poginuo 22. 11. 1941. u borbi sa ustašama između Vukovara i Osijeka.

²⁹ Član okružnog partijskog rukovodstva za Osijek. Uhapšen septembra 1941. godine, osuđen na smrt od ustaškog prijedloga suda i strijeljan.

bića, a u januaru 1937. u kući Pere Kovačevića. Tada su bili uhapšeni Pero Kovačević, Ljubo Dević i Mustafa Grbić, koji su bili u vezi sa Uglješom Danilovićem. Ponovo su u junu 1937. godine uhapšeni Pero Kovačević i Ljubo Dević i sa njima Ferid Širbegović i Stevo Lazić. Istraga je vođena nekoliko mjeseci. Pošto organizovan rad nije dokazan, Okružni sud u Tuzli donio je oslobađajuću presudu.

U Tarevce i Modriču je često dolazio Smail Mujbegović, stolarski radnik, član KPJ koji je radio u Beogradu. On je donosio marksističku literaturu, letke i proglase i dijelio ih svojim mještanima. Na propagiranju komunističkih ideja radili su još Čedo Stojić, Aco Stojić, Slobodan Janković, Mustafa Grabić, Rado Stanišić i Ivo Šubarić iz Dobrinje.³⁰

U Odžaku je u godinama pred rat djelovao Boško Milutinović Đedo. Pripremio je mnoge napredne omladince za događaje koji će slijediti, orijentišući ih da slijede put na koji je ukazivala Komunistička partija Jugoslavije.

U Modriči i okolnim selima osjećao se snažan uticaj omladinske organizacije. Omladinci su posebno bili aktivni u kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima i organizovali su mnoge omladinske skupove pod raznim izlikama. U proljeće 1940. godine u Tarevce i Modriču je dolazio Enver Šiljak, sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za tuzlansku oblast. On je u Modriči formirao aktiv SKOJ-a u kojem su bili Seiko Avdić, Aziz Terzić i Mehmed Mujbegović. Avdić i Mujbegović su, poslije, u jesen 1940, prisustvovali na oblasnom sajetovanju SKOJ-a u Solini kod Tuzle.

U svoje rodno mjesto *Gradačac* su često dolazili i u njemu boravili izvjesno vrijeme članovi KPJ i SKOJ-a i drugi napredni ljudi koji su se idejno identifikovali sa komunistima. Oni su u razgovorima sa svojim prijateljima i poznanicima objašnjavali političku situaciju i socijalne prilike, ukazujući da se samo akcijom radničke klase i drugih naprednih snaga, pod vodstvom Komunističke partije, stanje može izmijeniti. To su u prvom redu bili Josip Šiber koji je kao stari partijski rukovodilac živio i djelovao u Beogradu i Za-

³⁰ Hakija Muradbegović, Hronika Tarevaca, Opštinski komitet SKJ Modriča, 1970. str. 29.

grebu; Hasan Kikić, marksista i književnik, pisac poznatih djela sa socijalnom tematikom iz bosanske sredine (Ho-ruk, Bukve, Provincija u pozadini), koji je živio u Zagrebu; Lea Kraus, omladinski rukovodilac, kojoj je sudio Sud za zaštitu države i borac internacionálnih brigada u Španiji; Ivica Vižlar koji je kao komunista djelovao među radnicima Željezारे i rudnika u Zenici; Slavica Slobodanac komunista iz Zagreba, rodom iz Gradačca sa svojim mužem Radom Zigićem i Midhat Muradbegović, pripadnik revolucionarnog omladinskog pokreta koji je djelovao u Banjoj Luci, Osijeku i Zagrebu gdje se školovao.

Organizovaniji rad na širenju naprednih ideja i na razvijanju političkih akcija u Gradačcu počinje 1939. godine. U to vrijeme premješteni su u ovo mjesto, koje se smatralo za zabačenu i nerazvijenu sredinu; Ismet Terzimehić, sudija, rodom iz Maglaja, poznat u ranijem mjestu službovanja - Mostaru - kao istaknuti partijsko-politički radnik koga je Oblastni komitet KPJ za tuzlansku oblast zadužio za partijsko-politički rad u Gradačcu; Edhem Čamo, veterinar, marksistički orijentisan intelektualac, raniji pripadnik naprednog studentskog pokreta u Zagrebu, te napredni učitelji Hamid Mazalović i Hakija Raljević. Oni su u Gradačcu dobro primljeni i ubrzo su se povezali sa naprednim mladim ljudima koji su ranije dolazili u kontakte sa Hasanom Kikićem, Josipom Šiberom i drugim. To su bili Aco Novožilov, student prava, član SKOJ-a; Mehmedalija Tufekčić, briački radnik; Teufik Imamović, krojački radnik i Mehmedalija Meho Abdulahamidović, službenik. Skupljeni u maloj, nerazvijenoj sredini koja je još odisala feudalnim nasleđem, ovi ljudi brzo su se počeli isticati svojim inicijativama i djelovanjem na polju mijenjanja postojećeg u novo, bolje. To im je ubrzo donijelo znatan ugled i uticaj u svim sredinama, osobito kod omladine i u postojećim kulturno-prosvjetnim društvima u kojima su ranije odlučivali feudanci i klerikalci.

U Gradačac su, također, dolazili Cvijetin Mijatović i Rato Dugonjić. Oni su kontaktirali po partijskoj, odnosno skojevskoj liniji, sa Ismetom Terzimehićem, Acom Novožilovim i ostalim naprednim ljudima u duhu linije KPJ na okup-

ljanju svih naprednih snaga u borbi protiv nadolazećeg fašizma i nenarodnih režima u zemlji, za socijalističke ideje i za politiku narodnog fronta. Terzimehić i Novožilov su odlazili u Tuzlu na sastanke sa članovima Oblasnog komiteta za tuzlansku oblast radi usklađivanja partijsko-političkog rada. Aco Novožilov prisustvovao je oblasnoj konferenciji SKOJ-a u ljeto 1940. u Solini kod Tuzle.³¹

U *Srebreniku* je napredni učitelj Mehmed Ibrahimović, simpatizer KPJ, ostvarivao znatan politički uticaj među svojim seljanima. Bio je povezan sa mnogim naprednim ljudima iz Gradačca, Tuzle i Brčkog. Učitelji Mustafa Mirica u D. Ljenobudu, Safet Pašić u Seoni i Muslija Avdić u Gnojnici su zajedno sa Ibrahimovićem ostvarivali znatan kulturno-prosvjetni i politički uticaj, naročito među omladinom u srebreničkom kraju i doprinijeli širenju ideja bratstva i jedinstva.

U rano proljeće 1941. godine formirana je partijska organizacija u *Gračanici* čiji je sekretar bio Velo Šuput, a članovi Kemal Prohić i Mustafa Ustavdić. Kandidati za članove KPJ su postali Ahmet Durić i Džemal Suša. Kemal Prohić je učestvovao na kursu partijskih i skojevskih rukovodilaca, početkom avgusta 1940. godine, kod Bugojna. Sa sekretarom partijske ćelije u Gračanici bio je povezan Midhat Muradbegović koji je tada radio kao učitelj u Doborovcima i u tom kraju politički djelovao. Šuput je najviše radio sa omladinom, pa je uskoro formirao aktiv SKOJ-a u gradu u koji su primljeni: Ekrem Durić, Hajro Mehinagić, Stevo Milovanović, Desimir Jovanović, Salih Osmanbegović i Rizo Mehinagić.

Ekonomske prilike na području Posavine i Trebave, neposredno pred sudbonosne događaje 1941. godine, karakterisalo je, naglo polarizovanje. Na jednoj strani bilo je siromašno seljaštvo i sitne zanatlije u propadanju, pred prodorom industrijske proizvodnje, a na drugoj mali broj bogatih trgovaca i veleposjednika. Političke prilike karakterisala je

³¹ Građa za izradu monografije o NOP-u u Gradačcu, Gradačac 1979, str. 10-29; Mehmedalija Tufekčić, *Uticaj radničkog pokreta Tuzle na politička kretanja u Gradačcu, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, knj. 1, str. 816-821.

apatija, nezadovoljstvo i iščekivanje. Građanske političke partije su uglavnom bile kompromitovane i nesposobne da pružaju odgovore i otvaraju perspektive u tako složenim zaostrenim društvenim protivurječnostima. To je bilo pogodno tlo za djelovanje naprednih pojedinaca i grupa iz redova članova KPJ i SKOJ-a i njihovih simpatizera. Pozivi komunisti i naprednih ljudi, imali su jak odjek, što se potvrdilo pri dizanju ustanka. Seljaci, radnici i napredni intelektualci - Srbi, Hrvati i Muslimani - ovog područja, su masovnim učešćem u NOB, dali svoj prilog ostvarivanju ideja i programa koji su im predočavali komunisti i napredni ljudi u predvečerje drugog svjetskog rata.